

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

Факультет дошкільної педагогіки та психології
Кафедра сімейної та спеціальної педагогіки і психології

Кваліфікаційна робота магістра

«СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОРΟΣЛИХ І ДІТЕЙ ЯК
ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У
СІМ'Ї»

Виконала: здобувачка
освітнього ступеня магістра
заочної форми навчання
ОПП «Дошкільна освіта. Практична
психологія в закладах дошкільної освіти»
спеціальності: 012 Дошкільна освіта
Скороход Ольга Олександрівна

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Сторож Вікторія Василівна

Одеса – 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРΟΣЛИХ І ДІТЕЙ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У СІМ'Ї.....	8
1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дитячо-батьківських відносин у сім'ї	8
1.2. Сім'я: сутність, функції та проблеми сім'ї в сучасному суспільстві. Типи та стилі сімейного виховання.....	13
1.3. Особливості спільної діяльності дорослих і дітей дошкільного віку в умовах сім'ї.....	22
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У СІМ'Ї.....	29
2.1. Організація та методи дослідження.....	29
2.2. Визначення та вивчення особливостей дитячо-батьківських стосунків при організації спільної діяльності дорослих та дітей дошкільного віку.....	41
2.3. Корекційна програма організації спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї.....	54
2.4. Результати контрольного зрізу експериментального дослідження організації спільної діяльності батьків і дітей в умовах сім'ї.....	66
Висновки до другого розділу.....	78
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

№ п/п	Умовні позначення	Назви показників
Показники батьківського відношення теста-опитувальника А.Я. Варги та В.В. Століна		
1	Првід	Прийняття-відштовхування
2	К	Кооперація
3	С	Симбіоз
4	АГ	Авторитарна гіперсоціалізація
5	МН	Маленький невдаха
Показники батьківських установок за методикою PARI (Автори - американські психологи Е.С. Шефер і Р.К. Белл. Адаптована кандидатом психол.наук Т.В.Нещеретом).		
6	ОЕК	Оптимальний емоційний контакт
7	ЗЕД	Зайва емоційна дистанція з дитиною
8	НКД	Надмірна концентрація на дитині
Показники сімейних взаємин за методикою «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Ейдемільера Е.Г. та Юстіцкіса В.В.		
9	ПГ	Потураюча гіперпротекція
10	ДГ	Домінуюча гіперпротекція
11	ЕВ	Емоційне відкидання
12	ПМВ	Підвищена моральна відповідальність
13	ГП	Гіпопротекція
14	ЖП	Жорстоке поводження батьків з дітьми
Показники сімейних комунікацій за методикою «Сімейні емоційні комунікації» (А.Б.Холмогорова, С.В.Волікова)		
15	Кр	Критика
16	ІТ	Індукування тривоги
17	ЕЕ	Елімінування емоцій
18	ФНП	Фіксація на негативні переживання
19	ЗБ	Зовнішнє благополуччя
20	Нв	Надвключеність
21	СП	Сімейний перфекціонізм

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одним із пріоритетних напрямків існування сучасної української сім'ї є культура встановлення відносин співробітництва у дитячо-батьківській спільності. Але багатьом сім'ям, на жаль, властиві труднощі такої взаємодії, що зумовлено сучасними обставинами в Україні. І саме це зумовлює протиріччя, які обумовлюють актуальність даного дослідження: між пріоритетом визначальної ролі сім'ї та дотриманням прав батьків; кооперації та співробітництва суб'єктів системи виховання та відсутністю цілісного підходу до розвитку дитячо-батьківських відносин у спільній діяльності з дітьми дошкільного віку.

Поняття батьківського ставлення має великий загальний характер і вказує на взаємний зв'язок і взаємозалежність батьків і дитини. Батьківське ставлення містить у собі суб'єктивно-оцінне, свідомо - виборче уявлення про дитину, що визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною та характер прийомів впливу на неї. Окремо зауважимо, що саме сім'я стає першою об'єднуючою ланкою між дитиною і суспільством, саме вона формує власний спосіб життя, мікро-культуру, основою якої є цінності та елементи культури суспільства. Сучасна українська сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати власний виховний потенціал. Це пов'язано як з особливостями суспільного виховання, так і з негативними змінами в самій сім'ї: зниженням її інтегративності, конфліктними стосунками між подружжям, порушенням емоційних зв'язків між батьками і дитиною. Усе це заважає засвоєнню дитиною норм поведінки, моральних позицій та призводить до порушень в особистісному розвитку. В наукових працях розглядався вплив на формування дитячої особистості (О.Вишневський, А.Макаренко, К. Ушинський, Я.Чепіга, С.Русова та ін.). Ряд експериментальних досліджень проводилось з приводу вирішення питання специфіки дитячо-батьківських стосунків (О.Азаріна, О.Булгакова, О.Вовчик-

Блакитна, О.Водолазська, Н.Гавриш, М.Головко, Д.Іванов, К.Кравченко, К.Крутій, Л.Повалій, Н.Сербіна, Т.Цуркан, В.Шевчук, А.Шимків та ін.). дослідженням психологічних проблем сімейного виховання займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: І. Бех, О. Бондаренко, Ш. Бюллер, А. Варга, А. Дмитренко, С. Ковальов, І.Кон, О.Кононко, В.Котирло, В. Кравець, М. Лісіна, П. Мармазинська, В. Нефьодов, М. Сова, В. Столін, Ю. Щербань, Р. Шпрангер.

Ефективні умови для спільної діяльності батьків і дітей створюються за наявності здорових сімейних стосунків, позитивного прикладу батьків, їх педагогічної культури та активної участі у організації життєдіяльності дітей. Ігрова та дослідницька діяльність дітей дошкільників сприяє формуванню особистості, навичок та світогляду дитини. Цей напрямок вивчався досить детально у вітчизняній психологічній науці (С.Бадер, Г.Беленька, О.Богініч, А.Богущ, Н.Гавриш, М.Гончарова, Т.Поніманська, О.Смирнова та ін.). Але не завжди батьки можуть знаходити і цілеспрямовано застосовувати засоби спільної діяльності з дітьми, що могло б сприяти гармонізації стосунків з дитиною і кращого особистісного розвитку.

З огляду на вищезазначене наше дослідження спрямовано на пошук наукових підходів, засобів, методів, психодіагностичного інструментарію для організації спільної роботи батьків і дітей-дошкільнят, що є важливим аспектом сучасної практичної психології.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне вивчення особливостей дитячо-батьківських стосунків, організації спільної діяльності батьків і дітей, що сприяє встановленню позитивних стосунків у сім'ї.

Об'єктом дослідження є дитячо-батьківські стосунки в умовах сім'ї.

Предмет дослідження – дитячо-батьківські стосунки у організації спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступні **завдання**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми дитячо - батьківських стосунків, особливостей сімейних відносин та спільної діяльності дорослих та дітей.

2. Уточнити та охарактеризувати критеріально - стильові характеристики сімейного виховання.

3. Підібрати психодіагностичний інструментарій для вивчення дитячо-батьківських стосунків при організації спільної діяльності дорослих і дітей дошкільного віку.

4. Експериментально перевірити програму організації дитячо-батьківських стосунків, спрямовану на формування позитивних взаємин у сім'ї при організації спільної діяльності дорослих і дітей дошкільного віку.

Для досягнення поставлених завдань у дослідженні застосовано **комплекс методів**: теоретичні методи (аналіз і синтез наукової літератури, а також узагальнення отриманих відомостей для вивчення специфіки спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї); емпіричні методи (спостереження, бесіда, тестування); статистичні методи (методи математичної статистики та обробки даних, графічне подання результатів експерименту, а також порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів дослідження для вивчення змін у дитячо-батьківських стосунках при організації спільної діяльності з метою встановлення позитивних взаємин у сім'ї).

Психодіагностичні методики: методика «Діагностика батьківського ставлення» А. Варги та В. Століна; Тест PARI - «Батьківсько-дитячі відносини» (Е.Шефер, Р.Белл, адапт. Т.Нещерет); методика «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс); методика «Сімейні емоційні комунікації» (А. Холмогорова, С.Волікова).

Дослідно-експериментальна база дослідження: експеримент проводився в ЗДО «ЯСЛА-САДОК» №310 м. Одеса. У дослідженні приймали участь 24 дитини старшого дошкільного віку.

Апробація та використання результатів: матеріали магістерської роботи висвітлено в статті «Спільна діяльність дорослих і дітей як чинник формування позитивних взаємин у сім'ї». Педагогічний альманах «Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика»: збірник матеріалів V Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (6 листопада 2025 року). Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2025. Вип. V. 80 с., та обговорювалися на засіданнях кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 55 джерел українських науковців, 10 джерел зарубіжних дослідників.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОРΟΣЛИХ І ДІТЕЙ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У СІМ'Ї

1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дитячо-батьківських відносин у сім'ї

Проблема дитячо-батьківських відносин вивчається з давніх-давен, і багато психологів присвятили свої роботи цьому питанню. В даний час особливо важливо вивчати даний феномен, оскільки суспільству необхідно створити сприятливе психологічне середовище для розвитку дітей.

Дитячо-батьківські відносини є унікальним джерелом для створення подальшої моделі поведінки дитини у суспільстві. Перший досвід спілкування, отриманий дитиною під час взаємодії з дорослими, відіграє велику роль у подальшому життєвому сценарії дитини [29].

Специфіка дитячо-батьківських відносин у зарубіжній психології традиційно досліджується в рамках психоаналітичного (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм, Д. Віннікот, Е. Берн та ін), біхевіористського (Дж. Вотсон, Б. Скіннер, Р. Сірс, А. Бандура та ін. Дж. Байярд, В. Сатир та ін) напрямів.

Психоаналіз став визначальним напрямом розвитку основних концепцій дитячого розвитку, в яких ключова роль відводиться проблемі відносин між дітьми та батьками. Найбільшу популярність виборол теорія прихильності. Центральним поняттям у теорії прихильності є «внутрішня робоча модель», яка є нерозривною і взаємозумовленою єдністю себе та іншого. Дитина пізнає себе через ставлення щодо неї матері, а мати сприймає як джерело ставлення себе. Ця складна взаємозв'язок у початковому варіанті, розумілася як ставлення себе і до близького дорослого, що дає почуття захищеності та безпеки [33].

Важливість даної проблеми підтверджується дослідженнями таких вчених як Е. Еріксон, А. Фрейд, М. Клейн, Д. Віннікотт, Е. Бронфенбреннер, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, П. Криттенден, які виявили, що основа соціальної

адаптації формується з появою у дитини активності в перший рік життя. При цьому виділені авторами типи прихильності дитини до батьків (дорослих) розглядаються як умови її соціальної адаптації. Вони розглядають сім'ю як найближче соціальне оточення дитини, що задовольняє потребу дитини у прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці, повазі. Сім'я, на думку вчених, може бути як фактором, що впливає на успішність соціальної адаптації дитини-дошкільника, так і одну з причин соціальної дезадаптації особистості. При цьому характер дитячо-батьківських відносин формується як основна умова соціальної адаптації дитини-дошкільника. Традиційно дослідження дитячо-батьківських відносин будуються навколо вивчення ролі дорослого у побудові взаємодії з дитиною, а позиція дитини, особливо на ранніх стадіях розвитку, розглядається як пасивна. Однак важливим моментом спілкування та взаємодії у дитячо-батьківських відносинах є активно-дієва позиція дитини по відношенню до батька.

Дослідження Т.Журавель, Л.Мельник, Г.Романюк та ін. показують, що характер спілкування дитини з дорослими та однолітками змінюється та ускладнюється протягом дитинства. Розвиток спілкування, ускладнення і збагачення його форм, відкриває перед дитиною нові можливості засвоєння від навколишніх різного роду знань і умінь, що має першорядне значення для всього ходу психічного розвитку та формування особистості загалом [2].

Але на протязі перших етапів життя дитина не залишається пасивною по відношенню до оточуючого світу. Активно-дієва позиція дитини відображається в орієнтованому образі дитячо-батьківських відносин. Образ дитячо-батьківських відносин включає:

- відображення та прийняття дитиною форм міжособистісних відносин з батьком;
- особистісно-орієнтуючий «образ Я» у дитини,
- особистісно-орієнтуючий образ батька

Українські психологи (К.Бріш, О.Булгакова, З.Ікуніна, О.Коханова, Н.Ярошук та ін.) наголошують на важливості довірливих, відкритих стосунків

між батьками та дітьми, де є повага, розуміння та любов. Під час спілкування батьки слухають і розуміють дитину, намагаються створити безпечний простір для її розвитку, що формує вміння визнавати власні помилки та просити пробачення. Саме такі аспекти створюють умови для формування дружби та довіри між батьками та дітьми, сприяючи вихованню у дітей впевненості, відповідальності та самостійності [23].

За визначенням українських дослідників дитячо-батьківські відносини - «система міжособистісних установок, орієнтацій, очікувань у вертикальному напрямку по вікових сходах: знизу вгору (діада «дитина – батьки») і зверху вниз (діада «батьки – дитина»), що визначаються спільною діяльністю та спілкуванням між членами сімейної групи[3;4; 10; 11;12; 13; 49; 50].

Низка дослідників (А. Адлер, Е. Берн, Г.Варга, Д. Віннікот, В. Джонс, Е. Ейдемільер, І. Кон, Р.Овчарова, М. Осоріна, О.Рижкова, В. Сатір, Й. Стюарт, К.Юнг та інші) відзначають, що батьківська сім'я є джерелом соціального наслідування в перші роки життя дитини, причому дотримання зразку взаємин власних батьків спочатку відбувається на підсвідомому рівні, завдяки механізмам ідентифікації та наслідування. У результаті свідомістю дитини зберігається образ батьків, братів, сестер, несвідоме засвоєння норм соціальної поведінки, обов'язкових у процесі взаємодії із значимими дорослими, наслідування їх дій, слів, почуттів, ототожнення себе з близькими людьми. Тож, дитячо-батьківські відносини становлять найважливішу підсистему відносин сім'ї як цілісної системи та можуть розглядатися як безперервні, тривалі та опосередковані віковими особливостями дитини та батька стосунки.

Дитячо-батьківські відносини як найважливіша детермінанта психічного розвитку та процесу соціалізації дитини можуть бути визначені такими параметрами:

- характер емоційного зв'язку: з боку батька – емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини – прихильність та емоційне ставлення до батька. Особливістю дитячо-батьківських відносин у порівнянні з іншими видами міжособистісних відносин є їхня висока значимість для обох сторін;

- мотиви виховання та батьківства;
 - ступінь залучення батьків та дитини до дитячо-батьківських відносин;
 - задоволення потреб дитини, турбота та увага до неї батька;
 - стиль спілкування та взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
 - спосіб вирішення проблемних та конфліктних ситуацій; підтримка автономії дитини;
 - соціальний контроль: вимоги та заборони, їх зміст та кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення та підкріплення); батьківський моніторинг;
 - ступінь стійкості та послідовності (суперечливості) сімейного виховання.
- Інтегративні показники дитячо-батьківських відносин:
- батьківська позиція, яка визначається характером емоційного прийняття дитини, мотивами та цінностями виховання, образом дитини, образом себе як батька, моделями рольової батьківської поведінки, ступенем задоволеності батьківством;
 - тип сімейного виховання, що визначається параметрами емоційних відносин, стилем спілкування та взаємодії, ступенем задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю та ступенем послідовності у його реалізації;
 - образ батька як вихователя та образ системи сімейного виховання у дитини[23].

Цей показник став предметом наукового дослідження та широкого обговорення порівняно недавно. Виникнення інтересу до вивчення позиції дитини в системі дитячо-батьківських відносин обумовлено тим, що дитина, як і її батьки, є активним учасником таких відносин. Зміна виховної парадигми від «ставлення до дитини як об'єкта виховання» до гуманістичної установки – «дитина як суб'єкт виховання» та рівноправний учасник відносин, що відбулося в останній чверті XX ст. у суспільній свідомості, є основою перегляду концепту дитячо-батьківських відносин у бік дедалі більшого обліку позиції самої дитини як активного творця цих відносин [18].

Роль образу батьків та дитини у дитячо-батьківських відносинах полягає в орієнтуванні у зазначеній системі відносин з метою досягнення узгодженості та співробітництва у вирішенні завдань спільної діяльності та забезпеченні необхідних умов гармонійного розвитку дитини. Особливості інтеграції образів батьків та дитини у дитячо-батьківських відносинах досліджуються у роботах Л. Вассермана [1995], Г. Хоментausкаса, Є. Смирновi [2001], В.Абраменкової [2000], О. Карабановi [2001, 2002], І. Марківської [1999].

Відомо, що під час взаємодії з оточуючими людьми відбувається психічний розвиток дитини, її соціалізація, засвоєння нею певної системи цінностей, норм національної та загальнолюдської культури.

Дитячо-батьківські відносини, як і інші взаємини людей, мають свої особливості та структуру. Незважаючи на те, що встановлення контакту з дитиною є прямим завданням батьків, для більш продуктивного та емоційно зближеного спілкування важлива залученість обох сторін. Тобто зворотний зв'язок від дитини також необхідний, як і перший крок з боку батьків. На відстороненість дитини від взаємодії з мамою, татом, близькими дорослими, може впливати темперамент та початкова позиція родичів у спілкуванні. Згідно з дослідженнями О.Домальчук, І.Загурської - це «реальна спрямованість, в основі якої лежить свідома чи несвідомо оцінка дитини, що виражається у способах та формах взаємодії з дітьми. Батьківська позиція є системою батьківського емоційного ставлення до дитини, стилю спілкування з нею та способів поведінки з нею»[19]. Та, крім прояву ініціативи у організації спілкування з дитиною, важливим і необхідним є контроль із боку батьків. Підтримка дисципліни у дитини є важливим завданням батьків, але необхідно дотримуватися кордону між контролем, що приносить користь і контролем, що порушує психіку дитини. Так, наприклад, у дошкільному дитинстві необхідно контролювати дитину у питаннях гігієни, у виконанні домашніх завдань, у дотриманні правил поведінки. Крім контролю, дитина неодмінно повинна відчувати батьківську любов до себе та батьків один до одного, надалі це матиме важливе значення для створення дитиною власної сім'ї.

Спілкування всередині сім'ї є однією із ключових потреб дитини. Його відсутність може впливати не тільки на порушення психічного здоров'я, але також має серйозний вплив і на фізичному рівні. Підтвердженням таким висновкам є дослідження, результати яких зазначають, що дитина, позбавлена постійного контакту та емоційної близькості з батьками, схильна до проблем зі здоров'ям (погано розвивається, не росте, худне і втрачає загальний інтерес до життя). Крім того, це може серйозно вплинути і на можливість загубити повагу і довірчі відносини всередині сім'ї [50].

Зрозумілим і важливим є факт безумовної батьківської любові до дітей, яка з'являється ще до народження дитини і супроводжує увесь період дошкільного дитинства. М. Савчин та Л.Василенко виокремлюють різні типи ставлення до дітей:

- безумовне емоційне прийняття (любов до дитини за будь-яких обставин);
- умовне емоційне прийняття (любов до дитини, якщо вона досягає деяких досягнень або виконує певні умови, щоб заслужити батьківську любов);
- амбівалентне емоційне ставлення до дитини (поєднання любові та заперечення);
- індиферентне ставлення (повна байдужість, холодне ставлення, відсутність співпереживання);
- приховане емоційне заперечення (неприйняття дитини, ігнорування);
- відкрите емоційне заперечення [41].

Отже, дитячо-батьківські відносини є необхідною підсистемою відносин сім'ї як цілісної системи. Такі відносини можна розглядати як безперервні, тривалі та опосередковані психологічними та віковими особливостями дитини та ставленням батьків.

1.2. Сім'я: сутність, функції та проблеми сім'ї в сучасному суспільстві. Типи та стилі сімейного виховання

Сім'я відіграє найважливішу роль у створенні гармонійних умов для формування життєвого шляху дитини. Ставлення батьків до дітей із часом

неодноразово змінювалося під впливом різних чинників: політичні, соціальні та економічні. Сім'ї, безумовно, належить значна роль розвитку психоемоційної сфери і особистості дитини. Вже у роботах Л.С. Виготського, а пізніше А.В. Запорожця показано значення авторитету дорослого (когось з батьків, або обох) у розвитку психоемоційної та моральної сфери дітей. Характер взаємовідносин дитини з оточуючими, її поведінка, афективні реакції, успіхи і невдачі задають їй зразок як способів дії, та й емоційного ставлення до людей і подій, служать зразком наслідування. Роль сімейного благополуччя для нормального психічного розвитку, зокрема й у розвитку психоемоційної сфери, неодноразово висвітлювалась у роботах психологів.

Одним із важливих компонентів у процесі виховання дитини в сім'ї особливого значення набуває батьківська позиція, що включає такі компоненти, як особливості емоційного ставлення до дитини, мотиви, цінності та цілі батьківства, стиль взаємодії з дитиною, способи вирішення проблемних ситуацій, соціальний контроль і вираз у типі сімейного виховання, які висвітлюються в працях А. Лічко, А.Варга, О. Бодальова, В. Століна, А.Співаковської.

Одним із найважливіших компонентів процесу виховання в сім'ї є стиль батьківської дисципліни. У літературі описана велика феноменологія стилів сімейного виховання. Розробкою критеріїв виділення типів виховання займалося багато вітчизняних, і навіть зарубіжні дослідники. До стилю батьківської дисципліни належать такі характеристики:

- вимоги та заборони з боку батька;
- контроль за виконанням вимог та заборон;
- батьківські санкції;
- моніторинг батьківських санкцій [54].

У процесі розвитку дитини від народження до трьох років домінує сім'я. У міру дорослішання роль сім'ї у розвитку дитини поступово зменшується, особливо сильною вона є у перші роки життя дитини. У дитинстві переважний вплив на дитину надає мати або та людина, яка її замінює, хто безпосередньо

доглядає дитину та постійно спілкується з нею. В цілому сім'я починає активно впливати на дитину приблизно з раннього віку, коли вона опановує мову, прямоходіння і отримує можливість вступати в різноманітні контакти з різними членами сім'ї.

У ранні роки сімейний виховний вплив в основному зводиться до різноманітних впливів на емоційну сферу дитини, а також на її зовнішню поведінку: підпорядкування елементарним дисциплінарно-гігієнічним нормам та правилам. У дошкільному віці до описаних сімейних впливів додаються ті, які спрямовані на виховання у дитини допитливості, наполегливості, адекватної самооцінки, прагнення до Утіх, чуйності, товариськості, доброти, а також моральних якостей особистості, які насамперед проявляються у відносинах до дітей: порядність, чесність та ін. та однолітки.

Зазвичай, сім'я вважається головним інститутом виховання. За думкою відомих дослідників (І.Балінський, О.Захаров, І. Сікорський), сім'я може бути як позитивним, так і негативним чинником виховання. На формування особистості дитини впливає і загальна атмосфера сім'ї, форми і способи взаємодії дорослих та дітей, які в ній переважають. Позитивний вплив на особистість дитини полягає в тому, що ніхто, крім членів сім'ї, які є найближчими для неї людьми, не ставиться до дитини краще, не любить її так і не піклується стільки про неї. І водночас, жодний інший соціальний інститут не може потенційно завдати стільки шкоди у вихованні дітей, скільки може зробити сім'я [3;4;5;48;49;50].

Аналіз досліджень, присвячених проблемам виховання дитини в системі сімейного спілкування, дозволяє стверджувати, що лише у спілкуванні «одна людина стає для іншого величезним багатством», рівноправним партнером, де визнається її унікальність та неповторність. Такі відносини характерні саме для сім'ї, яка є духовно багатою, де в атмосфері любові, довіри та прийняття можливе формування адекватної та здорової особистості.

Серед дітей усіх вікових категорій саме дошкільний вік характеризується найсильнішою залежністю від дорослих і проходження цього етапу становлення особистості багато в чому визначається тим, як складаються відносини дитини з дорослими. Самі дорослі не завжди розуміють, яким чином їх особисті якості стають надбанням дітей, як своєрідно відповідно до специфіки дитячого віку вони інтерпретуються, якого значення набувають для дитини [41, с.142-143]. Усвідомлена чи неусвідомлена батьківська та педагогічна авторитарність породжує у дошкільнят дефіцит неординарності, почуття власної гідності, невпевненість у собі та багато інших якостей, що ускладнюють сприятливе становлення особистості [41, с.159].

Ставлення до інших людей завжди відображає і виявляє ставлення людини до самої себе – її самопочуття і самосвідомість. Сімейне виховання, зокрема тип дитячо-батьківських взаємовідносин вважається, на думку більшості дослідників, одним із провідних факторів розвитку якостей особистості (Л. Виготський, О. Леонтьєв, І. Кон, Л.Божович та ін.).

Вплив батьків на становлення у дітей моделей та способів адекватної поведінки дуже великий. Можна виділити щонайменше три аспекти такого впливу:

1. Стиль сімейного виховання, який здебільшого формує особистість дитини.
2. Особиста поведінка батьків в різних важких ситуаціях, яку дитина (свідомо чи несвідомо) бере в якості прикладу для повторювання.
3. Цілеспрямоване навчання дітей конструктивним способам подолання складних ситуацій [4].

Більшість сучасних досліджень спираються на типологію батьківських стосунків, запропоновану Д.Бомринд, яка надає їй у вигляді трьох основних стилів: авторитетний, авторитарний, ліберальний. У всіх підходах головною характеристикою батьківських стосунків є:

- любов, яка визначає довіру до дитини;
- радість та задоволення від спілкування з дитиною;

- прагнення до її захисту та безпеки;
- безумовне прийняття і увага;
- вимога і контроль [3].

Н.Берегова, П.Федорчук виділяють такі стилі виховання [4]:

Авторитарний стиль – батьки сповідують послух, силові методи впливу, підпорядкування, обмеження свободи та автономії. Діти таких батьків, як правило, почуваються знедоленими, відчують тривогу та страх. Не вміють відстоювати свої інтереси, схильні до швидкої зміни настрою, часто агресивні.

Довільно-ліберальний стиль – батьки не стримують дітей у жодних проявах і діях. Мінімум дисципліни в сім'ї може призвести до соціальної агресії, до заперечення однолітками.

Демократичний стиль – батьки спрямовують та контролюють діяльність дітей у раціональній манері, використовуючи обговорення, переконання та підкріплення. Дітей цих батьків можна назвати добре соціально адаптованими. Вони впевнені у собі, можуть контролювати свою поведінку, соціально компетентні. На основі власного життєвого досвіду та узагальнення його доступними інтелектуальними засобами дитина може дійти різних внутрішніх позицій.

Г.Т. Хоментausкас виділив чотири узагальнені установки дітей стосовно батьків і себе [51. С. 68]:

1) "Я потрібен і любимо, і я люблю Вас теж" - ця установка вигідно виділяє дітей з високою самооцінкою та довірою до оточуючих людей.

2) «Я потрібен і любимо, а Ви існуєте заради мене» – дитина рано починає розуміти, наскільки важлива вона для дорослих.

3) «Я нелюбимий, але від щирого серця бажаю наблизитися до Вас» – таким дітям не вистачає розуміння та емоційного тепла.

4) «Я не потрібний і нелюбимий, дайте мені спокій» – дитина втрачає почуття власної значущості, прагнути відгородитися від спілкування.

На думку А. Співаковської роль дитини перш за все оцінюється самими батьками, в ній вони бачать своє продовження, їй передають досвід, знання,

вміння, відчують захищеність завдяки її любові. К.Крутій виділила батьківські позиції, завдяки яким визначаються ролі в сім'ї: [29]

- 1) адекватність – вміння бачити та розуміти індивідуальність дитини;
- 2) гнучкість – різні способи на дитини залежно від ситуації;
- 3) прогностичність - стиль спілкування випереджає появу нових якостей малюка.

Авторка вважає, що у гармонійній сім'ї опис ролі дитини дати неможливо. Але якщо дорослі втрачають здатність адекватно, гнучко та прогностично реагувати на сімейні ситуації, дитячі ролі досить чітко виявляються. Найбільш типові з них:

«Козел відпущення» – відводить від себе негативні емоції батьків.

«Улюбленець» – перебільшена любов до дитини.

"Бебі" - йому наказано бути в сім'ї тільки дитиною, від якої нічого не залежить.

"Примирювач" - рано включився в складності життя сім'ї, виконує роль дорослого.

Л.Тарасюк у своїй роботі [49] наводить ознаки таких стилів виховання, які ґрунтуються на рівні контролю з боку батьків та рівні теплоти по відношенню до дітей:

Авторитарний – такий стиль виховання містить у собі жорсткий контроль та холодне ставлення з боку батьків. Авторитарний стиль передбачає встановлення контакту з дитиною, всі правила повинні чітко виконуватися, прохання батьків мають риси наказу.

Авторитетний – цей стиль характеризується помірним контролем та теплим ставленням до дітей. Батьками заохочується розвиток самостійності, вибудовуються конструктивні стосунки з дітьми. Основна властивість авторитетного стилю – встановлення діалогу з дитиною. Усі прийняті рішення, покарання та правила неодмінно обговорюються з дітьми.

Ліберальний – для даного стилю характерна відсутність контролю та підвищене тепле ставлення до дитини. Батьки завжди відкриті для спілкування, дітям надається повна свобода та виявляється безумовна любов.

Індиферентний — цей стиль є якоюсь протилежністю авторитетного стилю виховання і має негативний вплив на розвиток особистості дитини. Виділяються відсутність контролю та холодне ставлення до дитини. Батьки не виявляють жодного інтересу до своєї дитини та закриті для спілкування.

А. Мастен виділяє дещо інші ролі дітей, що визначають його майбутні комунікативні навички та характер: «Кумир сім'ї», «Маминий скарб», «Паїнька», «Хвороба дитина», «Жахлива дитина», «Попелюшка» [61].

Присвоєння участі у сім'ї усвідомлюється дитиною, визначає його реакцію те, що відбувається, і є фундаментом для існуючих і майбутніх відносин із людьми, надалі він залежатиме від неї, особливо під час створення власної сім'ї.

Т.Яблонська вивчала вплив сімейного виховання на соціальну адаптованість дітей, що виявляється різною мірою вираженості у них самооцінки, соціометричного статусу, рівня спілкування та емоційного благополуччя. Нею було виділено типи поведінки дітей, по-різному адаптованих до навколишнього світу [54].

Адаптований тип – дитині важливо адекватно сприймати вимоги, яскраво виражена мотивація у досягненні успіху, у нього різнобічні інтереси, не обмежені програмним матеріалом дошкільного закладу. Такі діти легко вступають у контакт, мають підвищену адекватну чи середню адекватну самооцінку, займають сприятливий статус групи однолітків, вміють вирішувати конфлікти та уникати їх.

Частково адаптований тип – у спілкуванні відчуває труднощі, віддає перевагу знайомому суспільству чи іграм на самоті.

Неадаптований тип – відчувають труднощі у самостійній роботі, різко реагують зовнішні подразники, виявляють неконструктивні реакції поведінки. У групі однолітків є «знедоленими».

Сім'я є важливим середовищем для розвитку дитячої особистості. Саме у сім'ї формується дитина з усіма її якостями. Коли сім'я гармонійна, то виокремити в ній якісь батьківсько-дитячі ролі складно, тому що стосунки усіх членів сім'ї гнучкі та мінливі, залежно від обставин. У такій батьківській позиції є абсолютно все, що необхідно для формування здорової особистості: це і базова довіра до світу, коли дитина відчуває себе досить впевненою, внутрішньо «сильною»; це і здатність проявляти активність та ініціативність у виконанні будь-якої справи; це і самостійність, уміння регулювати свою поведінку, свої дії, стосовно ситуації, в якій дитина знаходиться. Але якщо втрачено гнучкість, адекватне розуміння усього, що відбувається навколо, то і визначення ролей відбувається досить прозоро.

Стильові характеристики дитячо-батьківських стосунків визначають багато психологів. Порівняно з іншими психологічними класифікаційними характеристиками стилів взаємодії дітей і батьків у сім'ї досить актуальну класифікацію надала Д.Баумрінд. Вона визначила чотири моделі дитячо-батьківських стосунків:

Авторитетний . В основу цього стилю покладено такі характеристики як співпраця, демократія, любов і прийняття. При використанні даного стилю батьки будуть застосовувати помірний контроль, який поєднується з турботою і теплотою. Правила і заборони є, але їх завжди можна обговорити, якщо комусь із членів сім'ї (як дорослим, так і дітям) вони здаються несправедливими і необґрунтованими. Атмосфера довіри призводить до того, що дитина намагається виконувати те, що обіцяла, покарання в сім'ї з таким стилем практично відсутнє, оскільки всі роблять так, як вирішують гуртом.

Авторитарний. За основу існування даного стилю взяті такі характеристики, як диктат, домінування, зайва вимогливість. Контроль при застосуванні даного стилю є дуже посилений, батькам не вистачає теплоти для спілкування з дітьми. Діти відчувають себе незахищеними, постійно відчують почуття провини, оскільки будь-яка неправильна, з точки зору батьків, дія призводить до покарання. Особисті думки дитини, їх точка зору

не враховуються. Батьки вирішують все самі: і за себе, і за дитини, оскільки вважають це найправильнішим.

Ліберальний. Даний стиль виховання передбачає гіперопіку, прояв концентрації на дитині, потурання. Батьки виявляють по відношенню до дитини багато любові та турботи, але у їх ставленні відсутній контроль. Дорослі члени сім'ї не допомагають дитині у визначенні її спрямованості. Дитина самостійно обирає шлях своїх дій, вчинків та поведінки. Правила при цьому відсутня, у сім'ї панує вседозволеність і навіть анархія. Така поведінка з самого раннього віку не спонукає дитину до особистісної організованості, регуляції. Дитина виростає імпульсивною, схильною до потурання своїх бажань, слабкостей, хаотичних дій. Така організація життєдіяльності дитини призводить до неможливості адаптації до зовнішнього середовища. У багатьох випадках це викликає тривожність або агресивність, злість, гнівливість по відношенню до оточуючих людей.

Індиферентний. Цей стиль виховання дітей спотворений такими рисами, як байдужість, неприйняття, відкидання. У сім'ях, де застосовано даний стиль, відсутнє тепло у стосунках. Батьки мало спілкуються з дітьми, їх поведінка зумовлена холодністю та дистанцією стосовно дітей. Тому діти поводять себе так, як їм хочеться. Вони виростають у повній безконтрольності, не вміють регулювати свою поведінку, не дотримуються будь-яких правил. У взаємодії з оточуючими людьми вони постійно допускають помилки, але їх ніхто не виправляє, оскільки батьки просто не звертають на них увагу[3].

Отже, на основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що на дитячо-батьківських відносинах позначається тип сім'ї, позиція, яку займають дорослі, стилі відносин і та роль, яку вони відводять дитині в сім'ї. Під впливом типу батьківських відносин формується особистість дитини.

Головними завданнями сім'ї є формування і розвиток потреби соціалізації дитини (М.Лісіна), довіри до світу (Е.Еріксон) і прихильності до оточуючих (Дж.Боулбі, М.Ейнсворт).

Активність дитини у дошкільному віці зумовлена дитячо-батьківськими стосунками, що визначають допомогу дорослого у скрутних ситуаціях дитині, наставництво, співпрацю. Батьки допомагають дитині розвивати і соціальну компетентність. Вони стають провідниками до оточуючого світу, вчать правилам спільної гри, створюють умови для розвитку автономії та самосвідомості дитини, готуючи дитину до вступу у нове соціальне середовище.

Таким чином, сім'я є найважливішим чинником формування дитячої особистості. Саме під час спілкування та взаємодії в умовах своєї спільної життєдіяльності найрідніші люди вчаться разом жити, тобто батьки разом зі своїми дітьми, а не замість своїх дітей, наповнюючи життя сім'ї живою людською творчою енергією [20].

1.3. Особливості спільної діяльності дорослих і дітей дошкільного віку в умовах сім'ї

З позицій суб'єктно-діяльнісного підходу спільна діяльність та співпраця дітей та батьків є необхідною основою як позитивних дитячо-батьківських відносин, так і процесу успішного вікового розвитку та позитивної соціальної адаптації. За дослідженнями Ю.Гопкало, позитивні дитячо-батьківські відносини у формі співробітництва найбільш ефективні для вирішення вікових завдань та попередження проблем розвитку особистості саме в дошкільному віці. Орієнтуюча роль дорослого як носія зразків діяльності та поведінки зберігає свою значущість у розвитку дитячо-батьківських відносин із дитиною-дошкільником [15]. Орієнтовна роль дорослого у процесі співробітництва дітей та батьків реалізується та приймається дитиною, якщо побудовано позитивний довірчий емоційний зв'язок та безумовне прийняття у батьківсько-дитячих відносинах.

Особливого значення для становлення особистості дошкільника має спільна діяльність із батьками через створення дитячо-батьківської спільності на кшталт колективного суб'єкта [19]. Сама якість відносин у дитячо-

батьківській спільності у дошкільному віці має розглядатися з позиції рівнів сформованості колективного суб'єкта. Критеріями сформованості колективного суб'єкта за Т.Журавель є: ступінь емоційної зв'язності/залученості індивідуальних суб'єктів; якість спільно виконуваних діяльностей; широта сфер колективної активності суб'єктів; ступінь рефлексивності індивідуальних суб'єктів до різних аспектів спільної діяльності та активності [2]. Провідним критерієм сформованості колективного суб'єкта є його здатність до ініціювання та організації спільної діяльності та активності у різних сферах життєдіяльності. Суб'єктна колективність передбачає належність спільної діяльності дорослих членів сім'ї та дітей. Центральне завдання розвитку батьківсько-дитячої спільності як колективного суб'єкта пов'язане з побудовою адекватного завданням вікового та суб'єктного розвитку дошкільника стилю виховання та дитячо-батьківських відносин з боку батьків [21].

Організація спільної діяльності в умовах сім'ї є одним зі значущих чинників розвитку дитячої особистості. Спільна діяльність з дітьми удома – це активна участь і творення чогось разом, а не просто пасивне спільне життя. Це може бути спільна гра (словесна, настільна), творча діяльність (малювання, конструювання, кулінарія), спільне дозвілля і навіть домашні побутові справи. Така діяльність зміцнює довіру, розвиває особистісні якості дитини, вчить її співпрацювати і робить процес розвитку більш цікавим і природним. Важливо вибирати заняття, які приносять радість, бути активним учасником, відзначати успіхи дитини та заохочувати її творчі здібності. Як вказують педагоги-дослідники, спільна батьківсько-дитяча діяльність може бути організована за рахунок ігор, спрямованих на розвиток і концентрацію уваги; виготовлення виробів своїми руками, подарунків, приготування якоїсь смачної їжі тощо. Крім того, спільна діяльність в умовах сім'ї може спиратися на спільне виготовлення фотоальбомів, відео, на малювання, конструювання і т. ін. Діти дошкільного віку з великою зацікавленістю ходять з батьками в музей, на виставку, приймають участь у спортивних змаганнях, квестах. І

найголовнішим у організації такої діяльності є те, що бажано мотивувати дітей, спрямувати їх активність на отримання задоволення при досягненні поставленої спільно з батьками мети, головне, щоб усе було зроблено разом, а не кожен сам по собі. Саме така спільна діяльність формує довірчі стосунки між батьками і дітьми, розвиває волюві якості дитини, сприяє формуванню хороших, довірливих стосунків між дорослими і дітьми, що робить щасливою не лише дитину, а й усіх членів сім'ї.

На протязі історичного розвитку психологічної науки багато хто з ортодоксальних психологів звертав увагу на спільність взаємодії батьків та дітей. Так, наприклад, основними поняттями А. Адлера в галузі дитячо-батьківських відносин є «рівність», «співпраця» і «природні результати». З ними пов'язані два центральних принципа виховання: відмова від боротьби за владу і врахування потреб дитини. А. Адлер підкреслював рівність між батьками і дітьми, як в галузі прав, так і в галузі відповідальності. Основним принципом сімейного виховання, за А. Адлером, є взаємоповага членів сім'ї. Самосвідомість дитини він ставить у пряму залежність від того, наскільки її люблять і поважають у родині. Таким чином, А. Адлер підкреслює необхідність навчити батьків поважати унікальність, індивідуальність і недоторканість дітей з самого раннього віку [56].

Визначний психолог ХХ ст. Л. Виготський підкреслював, що сім'я є для дитини найпершим і найважливішим соціальним середовищем, в якому створюються умови для перебудови спадкового досвіду в ході сімейних взаємин. Стиль взаємодії батьків з дітьми у сім'ї може бути різним: інтелектуально-емоційним, дидактичним, емпатійним, кооперативним, директивним та афективним. Звичайно, дослідження свідчать, що соціалізація дитини, входження її до соціального світу, до суспільства відбувається опосередковано через дорослих, завдяки співпраці з ними. Іншими словами, батьки при взаємодії з дитиною певним чином і впливають на неї. або Співробітництву дитини та дорослого присвячені дослідження І.Щербакової. Авторка виділяє три типи співпраці дитини та дорослого. Перший тип –

ситуативний. Дорослий за такої співпраці хіба що створює штучну перешкоду для розвитку дитини, обмежуючи сферу взаємодії із нею. Другий тип – операційний. Цей тип співробітництва орієнтується як на актуальні, так і на потенційні особистісні можливості дитини, але, тим щонайменше, дорослий всю ініціативу у цій взаємодії бере на себе. Третій тип співробітництва авторка назвала ціннісним, коли дитина і дорослий представляють найвищу цінність одна для одної [53].

Орієнтуюча роль дорослого як носія зразків діяльності та поведінки дитини під час спільної діяльності з батьками зберігає свою роль у розвитку дитячо-батьківських відносин із дошкільником. Орієнтовна роль дорослого у процесі співробітництва дітей та батьків реалізується та приймається дошкільником, якщо побудовано позитивний довірчий емоційний зв'язок та безумовне прийняття у відносинах дитини - дошкільника та батьків [17; 41; 42].

Згідно дослідженням Д.Б.Ельконіна, доросла людина є посередником між дитиною та світом культури, виконуючи специфічну функцію екранування [20]. Завдяки зазначеним фактом, у дитини виникає ефект відчуття себе. Цей ефект, за думкою Д.Ельконіна, виникає тоді, коли перебіг відповідних реакцій дитини неначе виноситься на відповідний «екран», який працює як відображувач і посилювач . Це спонукає дитину до копіювання дій дорослого, а завдяки належному процесу «екранування» дитину точно може відтворити ті дії, які виконує дорослий, супроводжує їх скопійованими жестами, мімікою та емоціями. Саме такі дії складають сутність особистісного спілкування, даючи можливість окрім дієвості формувати у дитини і певне ставлення до навколишнього, реалізуючи і свою самість, що допомагає дитині відчутти себе, своє «Я», свою внутрішню сутність. Також потрібно і відмітити роль дій і мовлення дорослого, які стають по відношенню до дій і мовлення дитини ідеальними формами, які спрямовують їх онтогенетичний розвиток. Тобто, у процесі такої взаємодії дорослого і дитини відбувається формування суб'єктності підростаючої особистості, активуючи, мотивуючи її та

спрямовуючи шлях розвитку індивідуальності. Взаємодія з дорослим спонукає дитину до ініціативності, бажання притягнути якомога більше уваги дорослого до себе, вимогливості до дорослого співучасті у своїх справах, емоційності, товариськості. Важливою характеристикою відчуття спільності з дорослим світом є почуття дитини, що пов'язані з розумінням змістовності займенника «ми», який означає зміну специфіки взаємостосунків дорослого і дитини. Завдяки взаємодії з дорослим, дошкільник починає розуміти сенси предметів, явищ, ситуацій, які оточують спільну діяльність дорослого і дитини. Одним із найважливіших моментів взаємодії дорослого і дитини є факт формування певного ставлення до себе і своїх можливостей за результатом надання дорослим дитині цілісної системи очікувань та вимог, що у свою чергу, впливає на домінування особистих мотивів у спілкуванні з дорослим. Цим зумовлені і різні форми співробітництва з дорослим, а також вибір конкретних видів спільної діяльності батьків з дитиною-дошкільником. Ускладнення обраних видів спільної діяльності батьків і дітей-дошкільнят спонукає до формування нових знань, умінь, якостей, поведінкових форм, можливостей відкриття себе і оточуючого світу. Спільна діяльність з батьками стає для дитини дошкільного віку системоутворюючим фактором, проходячи ряд певних ускладнень і змін. Це сприяє появі у дитини тенденції до самоорганізації і саморозвитку такої складної системи як «людина».

Таким чином, бажанню батьків дітей дошкільного віку бачити свою дитину активною, дієвою, щасливою, сприяє вибір форм спільної діяльності, що допомагає дитині розібратися у складному світі взаємостосунків з однолітками та доросли і призводить до подальшої особистісної організації дитини-дошкільника.

Висновки до першого розділу

1. Дитячо-батьківські стосунки є найважливішою детермінантою психічного розвитку та процесу соціалізації дитини, що сприяє засвоєнню дошкільником певної системи цінностей, норм національної та загальнолюдської культури. У визначенні життєвого спрямування дитини найважливішим є батьківська позиція, яка визначається характером емоційного прийняття дитини, мотивами та цінностями виховання, образом дитини, образом себе як батька, моделями рольової батьківської поведінки, ступенем задоволеності батьківством. Виникнення науково-дослідницького інтересу до вивчення позиції дитини в системі дитячо-батьківських відносин обумовлено тим, що дитина, як і її батьки, є активним учасником таких відносин.

2. Сім'я є тим важливим середовищем для розвитку дитячої особистості, де формується дитина як майбутній член дорослого суспільства з усіма належними йому якостями. Сімейне виховання, зокрема тип дитячо-батьківських взаємовідносин вважається, на думку більшості дослідників, одним із провідних факторів розвитку якостей особистості (Л. Виготський, О.Леонт'єв, Л.Божович та ін.). Саме під час спілкування та взаємодії в умовах своєї спільної життєдіяльності найрідніші люди вчаться разом жити, тобто батьки разом зі своїми дітьми, а не замість своїх дітей, наповнюючи життя сім'ї живою людською творчою енергією. Характер взаємовідносин дитини з оточуючими її членами сім'ї, її поведінка, афективні реакції, успіхи і невдачі задають їй зразок як способів дії, та й емоційного ставлення до людей і подій, служать зразком наслідування завдяки тим стилям взаємодії, які застосовуються батьками в умовах сімейних стосунків. За думкою дослідників весь процес виховання та взаємодії дорослих з дітьми зумовлений стилями виховання, які з позиції батьків є найбільш оптимальними для умов даної конкретної сім'ї. У своєму дослідженні ми дотримуємось вибору стилів сімейних стосунків, які означені дослідницею Д.Боумрінд, як: демократичний, ліберальний, нестійкий, авторитарний.

3. Спільна діяльність з батьками стає для дитини дошкільного віку системоутворюючим фактором, проходячи ряд певних ускладнень і змін і сприяючи самозмінюванню, саморозвитку і саморегуляції дитини. Взаємодія з дорослим спонукає дитину до ініціативності, бажання притягнути якомога більше уваги дорослого до себе, вимогливості до дорослого співучасті у своїх справах, емоційності, товариськості. Орієнтовна роль дорослого у процесі співробітництва дітей та батьків реалізується та приймається дошкільником, якщо побудовано позитивний довірчий емоційний зв'язок та безумовне прийняття у відносинах дитини - дошкільника та батьків.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН У СІМ'Ї

2.1. Організація та методи дослідження

Дослідження проведено на базі ОДЕСЬКОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ «ЯСЛА-САДОК» №310 КОМБІНОВАНОГО ТИПУ ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ. Приймали участь у дослідженні 24 дитини старшого дошкільного віку.

Експериментальне дослідження проводилось за наступними етапами:

1. Підготовчий етап. На даному етапі підбиралась література за темою дослідження, проводився детальний її аналіз. За результатами аналізу наукових психолого-педагогічних джерел було сформульовано гіпотезу, визначено мету роботи, завдання, об'єкт та предмет дослідження, підбирався та апробувався психодіагностичний інструментарій.

2. Експериментальний етап. Цей етап присвячено діагностуванню дітей дошкільного віку (контрольної та експериментальної груп) за допомогою кейсу підібраних методик. За отриманими і проаналізованими результатами діагностування було застосовано корекційну програму, спрямовану на покращення стосунків у сім'ях досліджуваних дітей, безпосередньо, між батьками та дітьми-дошкільнятами. Також після застосування корекційного тренінгу, в якому приймали участь батьки обстежених дітей було проведено вторинну діагностику дітей контрольної та експериментальної груп за допомогою кейсу психодіагностичних методик.

3. Останній етап експериментального дослідження спрямований на опрацювання кількісних результатів, їх вивчення і аналіз; проведення порівняльного аналізу отриманих експериментальних даних до і після застосування корекційної програми по організації роботи з батьками обстежених дітей, формулювання висновків.

Як було зазначено вище, у дослідженні приймали участь 25 дітей

старшого дошкільного віку та їх родини. В основному, це були мами дітей, зважаючи на те, що більшість тат, тобто молодих чоловіків, зараз знаходиться на війні. Нами було розроблено програму організації роботи з батьками обстежених дітей з організації взаємодії батьків з дітьми дошкільного віку із застосуванням корекційних вправ (Додаток А). Родини обстежених дітей, були розділені на 2 групи. Експериментальну групу (ЕГ) склали 12 родин (мама або батько, чи обоє), де зростають діти, вік яких 5-6 років. У контрольну групу (КГ) увійшли 13 сімей, де зростають і виховуються діти цієї ж вікової категорії.

Для дослідження спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї, з метою порівняння результатів експериментальної та контрольної груп, нами було використано наступні психодіагностичні методи:

1. Спостереження.
2. Бесіда.
3. Методика «Діагностика батьківського ставлення» А.Варги та В.Століна.
4. Тест PARI - «Батьківсько-дитячі відносини» (Е.Шефер, Р.Белл, адапт. Т.Нещерет).
5. Методика «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс).
6. Методика «Сімейні емоційні комунікації» (А.Холмогорова, С.Волікова).

Отже, першим кроком нашого дослідження було застосування *спостереження*.

1). Як відомо, спостереження є одним із емпіричних методів психологічного дослідження. Воно ґрунтується на додаткових знаннях про дитину, про родину, в якій дитина зростає, на взаємодію дітей зі своїми батьками, на тому, що будь-які психічні явища виявляються в зовнішній поведінці: діях, жестах, виразах обличчя, позах, мовленнєвих реакціях членів

сім'ї тощо. Наукове спостереження вимагає не тільки фіксування фактів, а й ретельного їх аналізу та пояснення. Багато науковців вказують на те, що основними умовами використання методу спостереження є визначення його мети і завдань, вибір об'єкта, предмета і ситуації, а також часу, способів спостереження, фіксування, опрацювання й аналізу результатів [41].

Завдання нашого дослідження визначили основні пункти, на які ми спиралися під час спостереження. По-перше, для нас важливим завданням було визначити ті основні стильові характеристики взаємодії дітей і дорослих, які виявляються у взаємодії. По-друге, важливим був факт поведінки дитини, її вчинків, залежно від ставлення до неї батьків. Факти взаємодії та поведінкових проявів дитини та батьків ми спостерігали під час спілкування дитини з мамою чи татом, коли дорослі приводили їх до дитячого садка, чи забирали. Крім того, часто діти демонстрували стабільність своєї поведінки, закріпленої сімейними стосунками, безпосередньо у рольових іграх з дітьми групи («Гра в сім'ю»).

Ті результати, які були нами отримані у процесі спостереження, надали можливість нам ще й поспілкуватися з дітьми-дошкільниками. Звичайно, під час спостереження ми спиралися на підготовлені питання, які дозволили отримати змістовні результати, що спонукали нас до продовження дослідження. Запитання, означені нами для отримання відповідей під час спостереження, дозволили отримати об'єктивні дані про поведінку, емоції, спільні реакції та загальний розвиток дитини в природних умовах, без втручання у процес взаємодії батьків і дітей.

1. Чи з задоволенням дитина приходить у дошкільний заклад вранці?
2. Чи виявляє дитина активність у спілкуванні з батьками, поки прямує до дитячого садка?
3. Як мама чи тато поведуть себе з дитиною?
4. Чи виявляють батьки позитивні емоції стосовно побажань дитині гарного дня у дитячому садку?

5. Чи демонструють батьки турботливе ставлення до дитини у час розставання з дитиною на час її знаходження у дитячому садку?
6. Як батьки зустрічаються з дитиною наприкінці робочого дня?
7. Чи запитують батьки у дитини про те, як пройшов день? Чи цікавляться, чим діти займалися?
8. З яким виразом на обличчі дитина зустрічається увечері з батьками?
9. Чи виявляються зовні будь-які розбіжності у ставленні дитини до кожного з батьків?
10. Якщо мама тримає в руках щось важке, чи виявляє дитина бажання допомогти мамі?

Результати спостережень та аналіз відповідей батьків, дали можливість побачити, що найважливішим для формування дитячої психіки є встановлення довірливих стосунків між батьками і дітьми, об'єднання їх до однієї команди, виховання потреби ділитися один з одним своїми потребами і спільно їх вирішувати. Завдяки тому, що дорослі постійно поруч, дитина відчуває себе в безпеці, вона задоволена собою. Вона навчається поважати інших людей, як дітей, так і дорослих, вчиться формувати гармонійні стосунки з рідними.

Спільна діяльність сприяє виробленню у дітей самостійності, відповідальності, ініціативності, цілеспрямованості, розвитку уяви. Крім того, у дитини активно розвивається і пізнавальна сфера, зокрема, такі життєво важливі функції, як пам'ять, увага, креативне мислення тощо.

2). Наступним аспектом нашого дослідження була *бесіда*. Отримані під час спостереження враження ми підкріплювали вербальними висловлюваннями, до яких ми запрошували як батьків, так і дітей. Але спілкувалися з ними окремо.

Вивчаючи умови, за яких проводиться бесіда, можемо сказати, що проводять її за заздалегідь підготовленою схемою, попередньо визначивши основні питання, які будуть застосовуватися. Відповідно до завдань нашого дослідження, бесіда є стандартизованою, пошуковою, вільною. Запитання,

поставлені у бесіді, визначають найперший етап дослідження, забезпечують уточнення плану дослідження і технологій, які його забезпечують.

Отже, як було зазначено вище, запитання заздалегідь були підготовлені для батьків і для дітей. Батьками були запропоновані наступні запитання:

1. Яким був світ навколо, коли Ви зростали?
2. Що Вам подобалось робити, коли Ви були дитиною?
3. Хто були Ваші найкращі друзі в дитинстві?
4. Чим Вам подобалось займатися з друзями в дитинстві?
5. Що б Ви могли назвати своїми суперздібностями?
6. Яке у Вас є хоббі?
7. Як Ви проводите свій робочий день?
8. Що Вам подобається у Вашій роботі?
9. Що Вам подобається робити разом зі своїми дітьми?
10. З яким настроєм діти займаються разом з Вами спільною діяльністю?

Дошкільнятам теж були запропоновані наступні запитання:

1. Що тобі більш за все подобається робити з мамою, татом?
2. Що тобі хотілося б робити разом з батьками, щоб весело проводити час?

3. Якби з'явилася раптом така можливість, куди б тобі хотілося поїхати чи полетіти з батьками просто зараз? Чому саме туди?

4. Якби ти сам міг зробити собі особисту футболку, що б ти намалював чи написав на ній?

5. Якби ти міг робити щось (вказується, що саме) так само добре, як твій друг (називається ім'я друга)? Що б саме це було?

6. Які у вас з батьками є улюблені спільні заняття?

Відповіді, які були нами отримані під час проведення бесіди з батьками і дітьми, продемонстрували важливість організованої батьками спільної діяльності з дітьми. Найголовніше те, що робить більшість обстежених батьків, спонукаючи дітей до співпраці та взаємодії: вони намагаються

зробити так, щоб у трудових та дієвих зусиллях дитини була не просто її зацікавленість, а користь для інших людей, тобто майбутній результат.

Отже, завдяки таким додатковим методам психологічного дослідження, як спостереження і бесіда, було досягнуто достовірний результат, що визначило необхідність проведення подальшого дослідження.

Скориставшись результатами спостережень та бесіди з обстеженими дітьми та їх батьками, спираючись на аналіз наукових досліджень, що представлено нами у Розділі I даної магістерської роботи, ми визначили можливі варіанти тих стилів виховання, на які безпосередньо спираються батьки обстежених дітей у своїх сім'ях.

Покладаючись на найбільш традиційне визначення стилів виховання у сім'ї та стильових характеристик взаємодії батьків та дітей, що увійшли у групу обстежених, нами були означені наступні стилі виховання, що є властивими дорослим членам обстежених сімей, Результати подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати вивчення стилів виховання в сім'ях обстежених дітей (N=25)

№п/п	Стиль виховання в сім'ях дошкільнят	Кількість сімей (числове значення)	Кількість сімей (відсоткове значення) (в%)
1.	Демократичний	9	36%
2.	Ліберальний	5	20%
3.	Нестійкий	6	24%
4.	Авторитарний	5	20%

Отже, за результатами вивчення стилів виховання, властивих українським сім'ям, нами було визначено відсоткове значення кількості сімей з різним стилем виховання.

За якими характеристиками визначалися стилі і надано пояснення належності певного стилі в конкретних сім'ях?

Демократичний стиль – батьки дітей є уважними до дитини, вони вірять в успішну самостійну діяльність дитини, об'єктивно оцінюють дії та поведінку

дитини, підтримують дитину і здійснюють адекватний контроль; діти з задоволенням співпрацюють з батьками, супроводжуючи виконання завдання позитивними емоціями.

Ліберальний стиль – батьки є неуважними до своєї дитини, проявляється безконтрольність; батьки не підтримують дитину, не звертають увагу на її бажання; дітям стає властиве постійне очікування невдачі; їх здатність до самоствердження різко знижується; вони не виявляють бажання займатись певною справою, відмовляються співпрацювати з батьками. Їх життя здебільшого супроводжують негативні емоції.

Нестійкий стиль – батьки не контролюють свої емоції, що спрямовані в адресу дитини; різка зміна настрою супроводжує і недостатню прогнозованість емоційних реакцій; це провокує появу у дітей підвищену тривожність, невпевненість у собі, неадекватність самооцінки, а в складних ситуаціях – соціальну дезадаптацію. Непередбачуваність поведінкових проявів не спонукає дітей до бажання спільного виконання певних завдань з батьками.

Авторитарний стиль - батьки висувають до дітей надмірно високі вимоги, виконання яких потребує від дитини максимальної мобілізації всіх розумових та фізичних здібностей. Батьки вимагають від дітей досягнення успіху в різних сферах, що стає для дошкільнят самоціллю, через що страждає їх духовна сфера. Вимагаючи виконання поставлених завдань, батьки не дають пояснення алгоритму дій, не співпрацюють з дитиною, що сприяє формуванню заниженої самооцінки дитини.

Звичайно, формування стилю виховання в сім'ї є дуже складним аспектом і батькам, перш ніж його обрати, потрібно добре знати себе і кожного члена сім'ї, щоб добре розуміти його і враховувати як вікові особливості, так і індивідуально - психологічні. Багато чого залежить як від соціокультурних норм і правил, так і від педагогічної позиції батьків, від їхнього розуміння того, як мають бути побудовані стосунки з дитиною.

Отримавши достатньо актуальні дані про специфіку спілкування батьків і дітей в умовах сім'ї за допомогою спостереження за взаємодією дорослих і дітей та під час бесід, ми перейшли до наступного етапу експериментального дослідження, яке полягало в отриманні емпіричних даних за допомогою психодіагностичного інструментарію. Для цього ми застосували методики дослідження дитячо-батьківських стосунків, сімейних взаємин та комунікацій, що у повній мірі висвітлюють знання стильових характеристик взаємодії дорослих і дітей та організації їх спільної діяльності в умовах сім'ї.

Надалі ми представимо опис методик, які були застосовані нами у дослідженні.

3. Методика «Діагностика батьківського ставлення» (А.Варга і В.Столін).

Ця методика спрямована на вивчення батьківського ставлення у осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними. За визначенням авторів методики термін «батьківське ставлення» пояснюється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків. Методика включає в себе інструкцію до виконання методики; опитувальник, що має 60 тверджень, на які можна дати відповіді «так» чи «ні»; ключ до опитувальника. При підрахунку тестових балів відповідно до ключа за всіма шкалами враховується відповідь «вірно». Аналіз отриманих даних відбувається за допомогою описування шкал: 1. «Прийняття-відкидання» - шкала пояснює емоційне ставлення батьків до дітей і визначає, чи поважає батько індивідуальність дитини, симпатизує їй, чи йому здається, що дитина є невдахою і не зможе досягти в житті успіху через низькі здібності. Невеликий розум та погані схильності. 2. «Кооперація»- ця шкала характеризує соціально бажаний образ батьківського ставлення, що пояснює те, чи намагається батько допомогти вирішенню планів дитини та різних її справ, чи співчуває їй, довіряє, заохочує ініціативу і самостійність дитини, на якому рівні оцінює

інтелектуальні та творчі здібності дитини, чи проявляє почуття гордості за дитину. 3. «Симбіоз» - ця шкала визначає міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною, тобто чи існує у батька прагнення до симбіотичних стосунків з дитиною, чи задовольняються всі потреби дитини, чи відбувається відгородження дитини від труднощів у житті, що спонукає до категоричного обмеження прояву самостійності дитиною. 4. «Авторитарна гіперсоціалізація» - шкала пояснює форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. Таке контролювання виявляється батьківському авторитаризмі, у нав'язуванні дитині своєї точки зору, у покараннях за прояви свавілля, у постійному контролюванні усіх дій дитини у соціумі. 5. «Маленький невдаха»- шкала характеризує специфіку сприйняття і розуміння дитини батьком, що виявляється у суворому контролі та нав'язливому захисті дитини від життєвих труднощів. За точкою зору батька, його дитина є інфантильною, соціально і особистісно неспроможною, непристосованою до суспільства, неуспішною, відкритою до негативних впливів.

4. *Тест PARI - «Батьківсько-дитячі відносини» (Е.Шефер, Р.Белл, адапт. Т.Нещерет).*

Зазначена методика (parental attitude research instrument) призначена для вивчення ставлення батьків (насамперед матерів) до різних сторін сімейного життя. Методика дозволяє оцінити специфіку внутрішньосімейних відносин, особливості організації сімейного життя. Основним предметом аналізу в методиці є батьківсько-дитячі відносини.

Методика включає 23 аспекти-ознаки, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї. З зазначених ознак 8 описують ставлення до сімейної ролі і 15 стосуються батьківсько-дитячих стосунків. Ці 15 ознак діляться на 3 групи: I- оптимальний емоційний контакт; II – зайва емоційна дистанція з дитиною; III – зайва концентрація на дитині. Методика має 115 -запитань – суджень, які розташовані у певній послідовності. Обстежений висловлює своє ставлення на ці судження наступним чином: А- повністю згоден; а – частково згоден; б – частково не згоден; Б- повністю не

згоден. Відповіді вираховуються за допомогою наступних балів: А - 4 бали; а - 3 бали; б – 2 бали; Б – 1 бал. За рахунок сумування балів визначаються наступні ознаки:

1. Вербалізація.
2. Надмірна турбота.
3. Залежність від сім'ї.
4. Придушення волі.
5. Відчуття самопожертви.
6. Побоювання образити.
7. Сімейні конфлікти.
8. Дратівливість.
9. Зайва строгість.
10. Виняток позасімейних впливів.
11. Зверхавторитет батьків.
12. Придушення агресивності.
13. Незадоволеність роллю господині.
14. Партнерські відносини.
15. Розвиток активності дитини.
16. Ухилення від конфлікту.
17. Байдужість чоловіка.
18. Придушення сексуальності.
19. Домінування матері.
20. Надзвичайне втручання у світ дитини.
21. Урівнення відносин.
22. Прагнення прискорити розвиток дитини.
23. Несамостійність матері.

Усі зазначені ознаки поєднані у три шкали:

- I – Оптимальний емоційний контакт;
- II – Зайва емоційна дистанція з дитиною;
- III – Надмірна концентрація на дитині.

Завдяки аналізуванню отриманих результатів за шкалами, ми можемо оцінити батьківсько-дитячий контакт з погляду його оптимальності. Також це оцінювання дає можливість краще зрозуміти особливості невдалих відносин між батьками і дитиною та зони напружень у цих відносинах.

5. *Методика «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс).*

Ця методика спрямована на вивчення особливостей виховання дітей у сім'ї. Для цього вимірюються показники за 11 шкалами: гіперпротекція, гіпопротекція, потурання, ігнорування потреб дитини, надмірність вимог-обов'язків, недостатність вимог-обов'язків, надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-заборон, строгість санкцій (покарань) за порушення вимог дитиною, мінімальність санкцій, нестійкість стилю виховання. Додатково можна одержати відповідь на питання: чому саме діагностується такий стиль виховання. Для цього вимірюються показники 9 шкал, що діагностують проблеми батьків, які вони намагаються вирішувати за рахунок дитини: розширення сфери батьківських почуттів, переважання дитячих якостей, виховна непевність батька, фобія втрати дитини, нерозвиненість батьківських почуттів, проекція на дитину власних небажаних якостей, винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання, перевага чоловічих якостей, перевага жіночих якостей. Високі значення за шкалою асоціальних стосунків одержують конфліктні сім'ї, де немає взаєморозуміння між батьками або (і) між батьками та дитиною. Батьки не знають, чим дитина зайнята й не довіряють їй, іноді непередбачено карають її, маніпулюють нею.

Методика включає інструкцію, в якій детально вказується алгоритм виконання завдань, поставлених методикою. Обстеженим батькам пропонується опитувальник, у якому представлено 130 питань – тверджень, а також бланк для відповідей, де обстежені надають відповідь за кожним твердженням, обводячи кружочком номер відповіді. Методика має ключ та інтерпретацію отриманих результатів.

6. *Методика «Сімейні емоційні комунікації» (автори А.Б.Холмогорова і С.В.Волікова)*

Ця методика спрямована на вивчення ставлення дорослих членів сім'ї до свого особистого досвіду, який було отримано в батьківській сім'ї. Для проведення методики пропонується: інструкція, яка включає покрокове пояснення того, що потрібно зробити, виконуючи завдання; опитувальник, який має 30 тверджень, що характеризують певним чином поведінку батьків в умовах сім'ї. Відповіді на прямі запитання опитувальника оцінюються таким чином: безумовно, так- 3 бали; мабуть, так – 2 бали; мабуть, ні – 1 бал; безумовно, ні – 0 балів. Відповіді на зворотні запитання (позначені зірочкою (*)) оцінюються у зворотному порядку (безумовно, так – 0 балів; мабуть, так – 1 бал; мабуть, ні – 2 бали; безумовно, ні – 3 бали). Також до методики додається ключ, що передбачає визначення наступних шкал: критика; індукування тривоги; елімінування емоцій; фіксація на негативні переживання; зовнішнє благополуччя; надвключеність; сімейний перфекціонізм. Усі шкали формують свої кількісні значення на основі включеності до їх складу значень, отриманих за допомогою аналізу конкретних тверджень опитувальника. Також за отриманими результатами підраховується загальний бал сімейних дисфункцій шляхом складання показників за всіма шкалами опитувальник.

Отже, для виконання емпіричної частини дослідження нами було запропоновано батькам – обстеженим методичний інструментарій, який спрямовано на ґрунтовне вивчення як специфіки взаємодії в сім'ях обстежених, так і визначення домінуючого стилю виховання, що супроводжує взаємодію дорослих і дітей.

2.2. Визначення та вивчення особливостей дитячо-батьківських стосунків при організації спільної діяльності дорослих та дітей дошкільного віку

Як відомо, дитячо-батьківські стосунки є унікальним джерелом для створення подальшої моделі поведінки дитини у суспільстві. Спостерігаючи за процесом виховання дітей у сім'ї, можна відразу помітити те, що як це не парадоксально, але не тільки недоліки, а й позитивні зрушення в економічному й соціальному житті викликають, якщо вчасно їх не враховувати, неабиякі складності й труднощі в дуже делікатній справі сімейних стосунків [16, с. 125]. Під впливом зовнішніх суспільних змін відбуваються певні зрушення і у міжособистісних стосунках і налагодженні «родинного клімату» між батьками та дітьми: з'являються істотні зміни в особистісному становленні дитини, змінюється характер інтимних родинних стосунків, передусім, стосунків між чоловіком і дружиною, між батьками й дітьми. Спостерігаючи за тим, яким чином змінюються відносини між дорослими і дітьми, ми визначили два основні напрямки, які є домінуючими у сучасних сім'ях, де виховуються діти дошкільного віку. По-перше, це сім'ї, де зберігається персональна влада, носієм якої є або чоловік, або ж дружина. Що є важливим, так це той факт, що ця влада будується не на сліпому диктаті сім'ї, а на моральній перевазі, якій добровільно підкоряється решта членів родини. Така влада вже не може в принципі перейти в сваволю або деспотизм, не має традиційно-обов'язкового характеру і передбачає якщо не вибір, то згоду на неї решти членів родини.

До другого типу належать сім'ї, в яких установилася фактична рівність між подружжям у розв'язанні основних внутрішніх питань. Нерідко ця рівність поєднується із своєрідним розподілом «сфер переважаючого впливу» в тих чи інших галузях сімейного життя. Крім того, є ще один важливий аспект, який визначає певні особливості. Це факт ставлення батьків до дітей, що мотивує подальші поведінкові і дієві прояви дорослих членів сім'ї і дітей. Ставлення батьків до дітей визначається двома головними мотивами —

батьківською любов'ю, що означає бажати дитині щастя і соціальним обов'язком. Проте ці два мотиви можуть перебувати в різних відношеннях. Трапляється і так, що батьківська любов перетворюється в невтримне догоджання примхам дітей, потуранням їхнім вередуванням та егоїстичним замашкам. І найчастіше це буває у тих сім'ях, де батьки пережили дуже важке і безрадісне дитинство. Повторюючи своє життя в дітях, вони ніби намагаються з лишком доповнити його щастям, яке пройшло повз них, радіщами, які не випали на їхню долю [16,с.128-129].

Спостерігаючи за стосунками між батьками та дітьми-дошкільниками, отримавши результати бесіди з батьками, ми дійшли висновку що у кожній сім'ї, незалежно від типу родинних стосунків, для встановлення більш тісного емоційного зв'язку між усіма членами сім'ї можливим є організація спільної діяльності. Позитивний досвід такої співпраці є фундаментальним для психічного благополуччя дитини, гармонійного її розвитку та створення міцної психологічної бази для подальшого життя. Дійсно, спільна діяльність дорослих і дітей поєднує їх, оскільки під час спільної творчості, гри та навчання діти відчують підтримку, отримують упевненість і розвивають свої соціальні навички. Коли поруч з дитиною на протязі певного часу знаходиться дорослий, дитина відчуває себе більш упевненою, самостійною, ініціативною, що є запорукою позитивних та довірливих стосунків. Але і ставлення дорослого є різним

Перший етап нашого емпіричного дослідження і був присвячений вивченню дитячо-батьківських стосунків відносно стилю виховання (демократичний, ліберальний, нестійкий, авторитарний) в сім'ї під час спільної діяльності дорослих членів сім'ї з їх дітьми -дошкільниками. До участі у експериментальній роботі ми запросили осіб, що склали експериментальну групу (ЕГ- N=13), до якої увійшли діти-дошкільнята старшої групи дошкільного закладу та їх батьки (9 мам і 4 тата). Вивчення стилів виховання усіх дітей контрольної (КГ) і експериментальної (ЕГ) груп

надало можливість визначити домінуючі стилі виховання в сім'ях, які увійшли до експериментальної групи. Результати подані нами в табл.2.2.

Табл. 2.2.

Результати вивчення домінуючого стилю виховання у сім'ях осіб, які увійшли до експериментальної групи (ЕГ) (N=13)

№п/п	Стиль виховання в сім'ях дошкільнят	Кількість сімей (числове значення)	Кількість сімей (відсоткове значення)(в%)
1.	Демократичний	6	46%
2.	Ліберальний	3	24%
3.	Нестійкий	2	15%
4.	Авторитарний	2	15%

Вивчення різноманітних почуттів батьків по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що використовуються постійно у повсякденному спілкуванні з дитиною, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків відбувалась за методикою «Діагностика бОатківського ставлення» А.Варги та В. Століна. Результати дослідження представлено на рисунку 2.1.

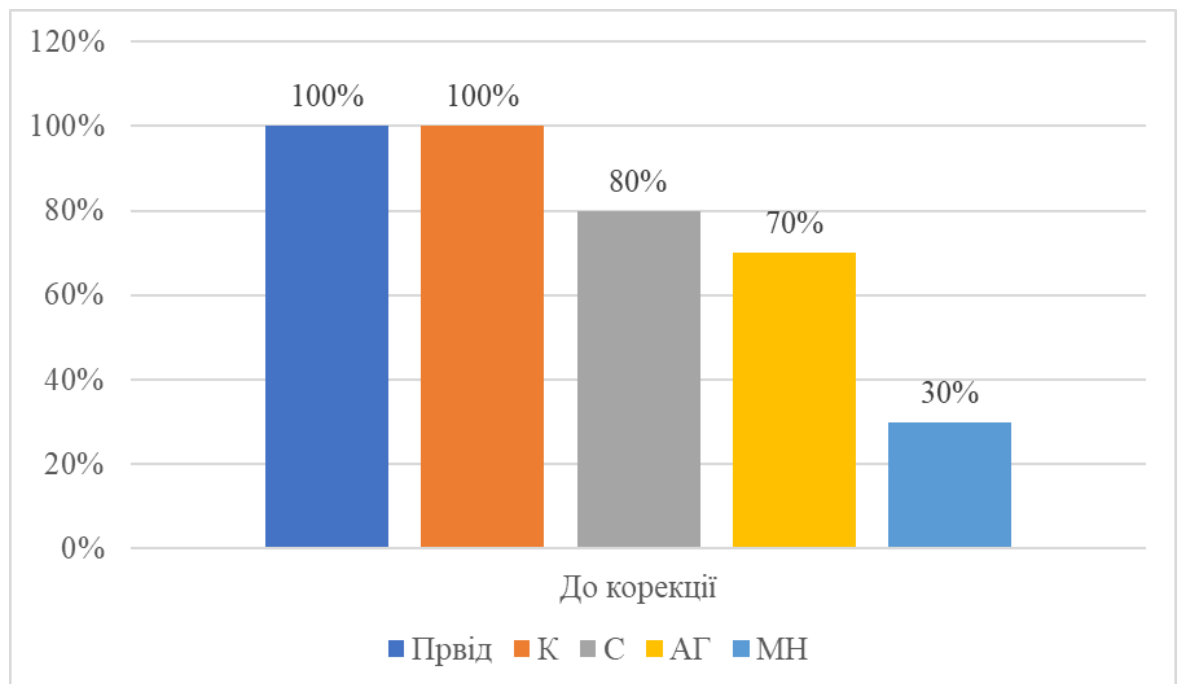


Рис.2.1. Показники батьківського відношення теста-опитувальника

А.Я. Варги та В.В. Століна

Примітки. Првід – Прийняття-відштовхування; К – Кооперація; С – Симбіоз; АГ – Авторитарна гіперсоціалізація; МН – Маленький невдаха.

За результатами, отриманими під час діагностування, ми визначили особливості, які покладені в основу стосунків обстежених батьків і дітей - дошкільнят. Візуальна характеристика рисунку свідчить про високі відсоткові дані, отримані за такими шкалами, як «Прийняття-відкидання» (Првід=100%) та «Кооперація» (К=100%). Високі значення показника Првід (прийняття-відкидання) говорить про інтегральне емоційне ставлення батьків до дитини. Батькам подобається їх дитина, вони їй симпатизують, з задоволенням проводять з нею багато часу, поважають її індивідуальність, схвалюють її інтереси і плани, намагаються у всьому підтримувати її. Це характеризує стосунки дорослих і дітей як поважливі, де враховується розуміння дорослими психічного і фізичного стану дитини, бажання чи небажання (і з якої причини) дитини приймати участь у запропонованій спільній діяльності з дітьми. Тобто високі значення зазначеного показника характеризують домінування в сім'ях обстежених демократичного стилю виховання.

Стосовно високих значень показника кооперації (К), то це пояснюється соціально бажаним образом батьківського ставлення. Тобто, батьки задоволені справами і планами дитини, вони постійно цікавляться тим, що і як робить дитина, які види діяльності їй подобаються більш за все, чи виявляє вона в них активність. Хоча методика спрямована на вивчення саме батьківського ставлення, ми долучили до виконання її завдань і матерів, оскільки більшість батьків наших обстежених дітей знаходяться на військовій службі. Але результати, які ми отримали, були адекватними завданням і меті методики, і надали можливість охарактеризувати ставлення батьків, незалежно від статі, до дітей. Отже, значення даного показника висвітлили зацікавленість та бажання допомогти дитині, співчуття до неї. Батьки високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини, намагаються бути з нею на

рівних, довіряють їй, намагаються стати на її точку зору в питаннях, які є доволі спірними.

Трохи нижчими (80%) виявилися значення показника С (симбіоз). Ці значення свідчать про значущий, доволі високий рівень міжособистісних стосунків батьків і дітей. Батьки намагаються реалізувати своє прагнення до симбіотичних стосунків з дитиною, відчують себе єдиним цілим з нею, відгороджують її від труднощів, складних життєвих моментів. Враховуючи складні життєві ситуації в Україні, викликані воєнними діями, то спостереження і результати діагностування свідчать, що батьки постійно оберігають дитину від проблем, пов'язаних з нанесенням шкоди життю дитини, постійно відчують тривогу за дитину, оскільки вона здається їй маленькою і беззахисною. Але постійне надмірне опікування дитиною не дає можливості їй виявляти самостійність, будь-яку активність, що призводить до замкнутості дитини, виникнення стану тривожності, невдоволення життєвими обставинами на більш високому рівні.

Показник АГ (авторитарна гіперсоціалізація) продемонструва значення показника на позначці 70%. Значення вище середнього даного показника можуть бути проявом батьківського авторитаризму, високого рівня відповідальності за дитину і намагання отримати від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Родина слідкує за усіма діями дитини, контролює прояв її індивідуальних особливостей, звичок, думок, почуттів, не даючи можливості дитині проявити самостійність.

Найнижчу позначку серед показників батьківського відношення займає показник МН (маленький невдаха – 30 %). Значення цього показника свідчать про те, що батьки обстежених дітей виявляють довіру до них, підтримують їх самостійні прояви, даючи можливість дитині самостійно долати певні труднощі. Але, даючи дітям таку можливість, батьки контролюють те, щоб ці труднощі не були занадто важкими для дитини.

Наступний крок нашої роботи було присвячено вивченню батьківсько-дитячих відносин за допомогою тесту PARI («Батьківсько-дитячі відносини») (Е.Шефер, Р.Белл, адапт. Т.Нещерет).

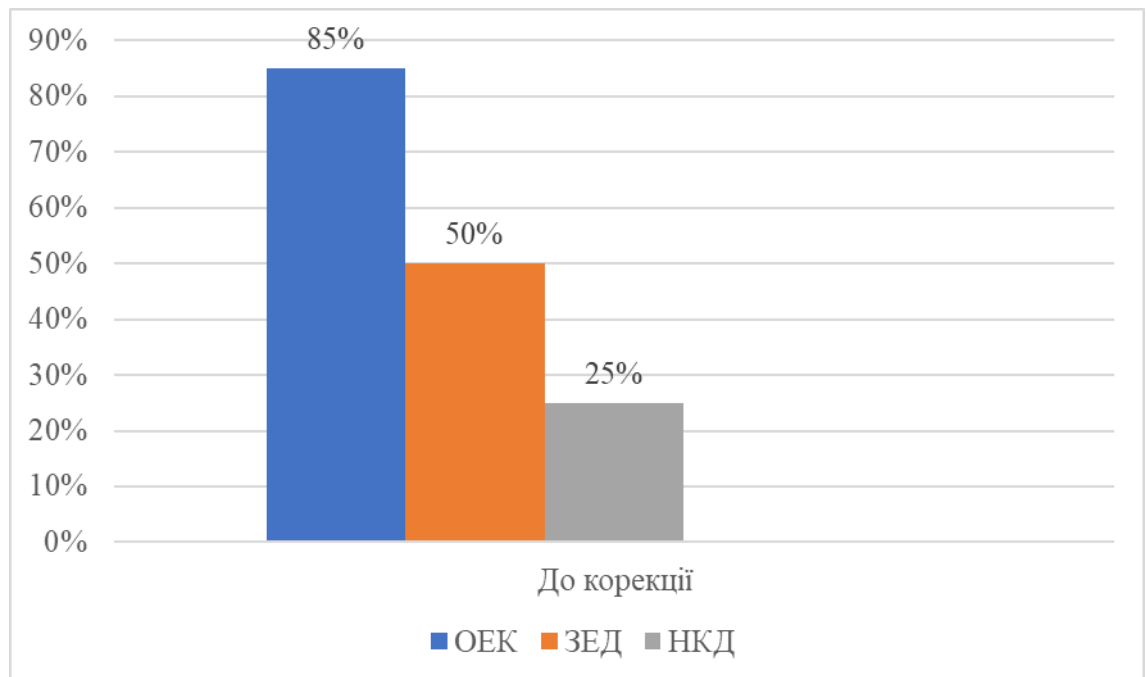


Рис. 2.2. Показники батьківських установок за методикою PARI (Автори - американські психологи Е.С. Шефер і Р.К. Белл. Адаптована кандидатом псих.наук Т.В.Нещеретом)

Примітки. ОЕК – Оптимальний емоційний контакт; ЗЕД – Зайва емоційна дистанція з дитиною; НКД – Надмірна концентрація на дитині.

Діаграма, що розташована на рис.2.4 демонструє співвідношення показників батьківських установок за методикою вивчення батьківсько-дитячих стосунків. За результатами розташування показника ОЕК (оптимальний емоційний контакт) можемо говорити про те, що високий рівень емоційної сфери обстежених сімей свідчить про пріоритет сімейних проблем над виробничими. В сім'ях обстежених осіб існує різноманіття стосунків між її членами, виявляється безпосередність почуттів один до одного та велика кількість різних форм виявлення цих почуттів, простежується жива, яскрава реакція на найдрібніші аспекти поведінки та дій усіх членів родини, у тому числі і дитини. Всі ці характеристики поведінкових проявів членів сім'ї створюють максимально сприятливе середовище для емоційного і морального

формування, для нагромадження фактів і спостережень, що з часом може викристалізуватися у самотійній неповторній особистості. Звичайно, спостереження за сім'ями обстежених свідчать про те, що емоційний досвід, який отримує дитина в умовах сім'ї, визначає характер людини на все життя, оскільки складає фундаментальні основи життєдіяльності людини. Окрім зазначеного, показник ОЕК (оптимальний емоційний контакт) свідчить, завдяки своєму розташуванню, і про те, що у сім'ях, які мають високий рівень зазначеного показника, домінує демократичний стиль виховання. Саме це і сприяє тому, що людина в даній сім'ї обстежених може вільно виявляти свої почуття з емоційною забарвленістю. А всі успіхи чи певні неуспіхи людини пов'язані з емоційно-психологічною забарвленістю стосунків між людьми як індивідуальностями. Таким сім'ям властива спроможність розуміти членів своєї сім'ї, самого себе та інших людей. Тобто, атмосфера сім'ї багато в чому залежить від умінь співчувати, прощати, любити, що формує важливі риси тепла та щирості.

Показник ЗЕД (зайва емоційна дистанція з дитиною) визначений 50% значенням. Таке розташування даного показника свідчить про те, що батьки, використовуючи ліберальний стиль виховання, не завжди дотримуються емпатії та толерантності відносно усіх членів сім'ї і дитини в тому числі. Іноді у відносинах виявляється дратівливість, запальність, тобто якості, прояву яких можна було б уникнути. Але поява на їх фоні суворості чи, навіть, надмірної суворості, призводить до певної відстороненості від дитини, не даючи їй можливості відчути тепло та прояв позитивних емоцій батьків. Спостереження та результати діагностування свідчать, що батькам іноді буває складно виявляти надмірно позитивні емоції, спрямовані в адресу дитини, що пов'язано з напруженістю тіла, скованістю емоцій, що зумовлено обставинами війни, в яких знаходиться зараз український народ. Почуття дорослих пов'язані з напруженням, проявом негативних емоцій по відношенню до навколишнього середовища і тих складних умов існування, в яких постійно знаходяться українці. Це викликає труднощі і бар'єри спілкування та

взаємодії з оточуючими людьми, що може призвести до непорозумінь. Але представники нашої вибірки намагалися стримувати свою нервовість, свій негатив, який накопичується під час усього дня, і поводити себе по відношенню до дітей досить стримано, проявляючи у більшості позитивні емоції.

Також діаграма визначає і показник НКД (надмірна концентрація на дитині), який визначено 25% значенням. Розташування даного показника по відношенню до попередніх свідчить про батьки намагаються знизити своє бажання якомога більше втручатися у життя дитини, виявляючи адекватну турботу, встановлюючи певні межі залежності. При цьому батьки, у більшості це мами, намагаються створити безпечне середовище для дитини, виявляють побоювання образити. Але все ж таки іноді виявляють і агресивні нотки у вербалізації своїх емоцій по відношенню до дитини, намагаючись продемонструвати свою владу у необхідності виконання поставлених вимог. Завдяки певному прагненню прискорити розвиток дитини батьки намагаються якомога більше завдань давати дітям, що спонукає до прояву дитячого невдоволення, капризів, плачу, свавілля, не даючи можливість дитині бути спокійною. Все це виявляється у стосунках усіх членів сім'ї. Емоційний стан, який виявляє дитина, стає фундаментальною основою емоційного складу усієї родини. Він, звичайно, формує міру душевного, психічного здоров'я усієї сім'ї. Звичайно, прояви негативного емоційного стану, який виявляє дитина, спонукає батьків до перегляду стосунків, що формуються між членами усієї родини, оскільки дитина є завжди центром уваги сім'ї. Старанно аналізуючи взаємодію між членами сім'ї, ми розуміємо, що тільки переважання позитивних емоцій (бадьорість, оптимізм, взаємна ніжність, дружба) над негативними (чвари, смуток, нудьга) при надмірній концентрації на дитині, створює те, що можна назвати щирим сімейним вогнищем. Воно збирає і гуртує навколо себе людей, пов'язаних родинними зв'язками, зігріває, дає поживу почуттям і відпочинок душі. Дитина, знаходячись у сім'ї, повинна отримувати радість, не зважаючи на властиві дорослим членам сім'ї турботи,

клопоти, можливі прикrostі і навіть нещастя. Саме від батьків дитина повинна отримати можливість відчувати багаті душевні переживання, що спонукає накопиченню емоційного досвіду, яким людина буде користуватися на протязі усього подальшого життя.

Наступним кроком нашого дослідження стало вивчення графічних даних, отриманих за результатами методики «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (автори - Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс). Дані за цією методикою представлені на рис. 2.5.

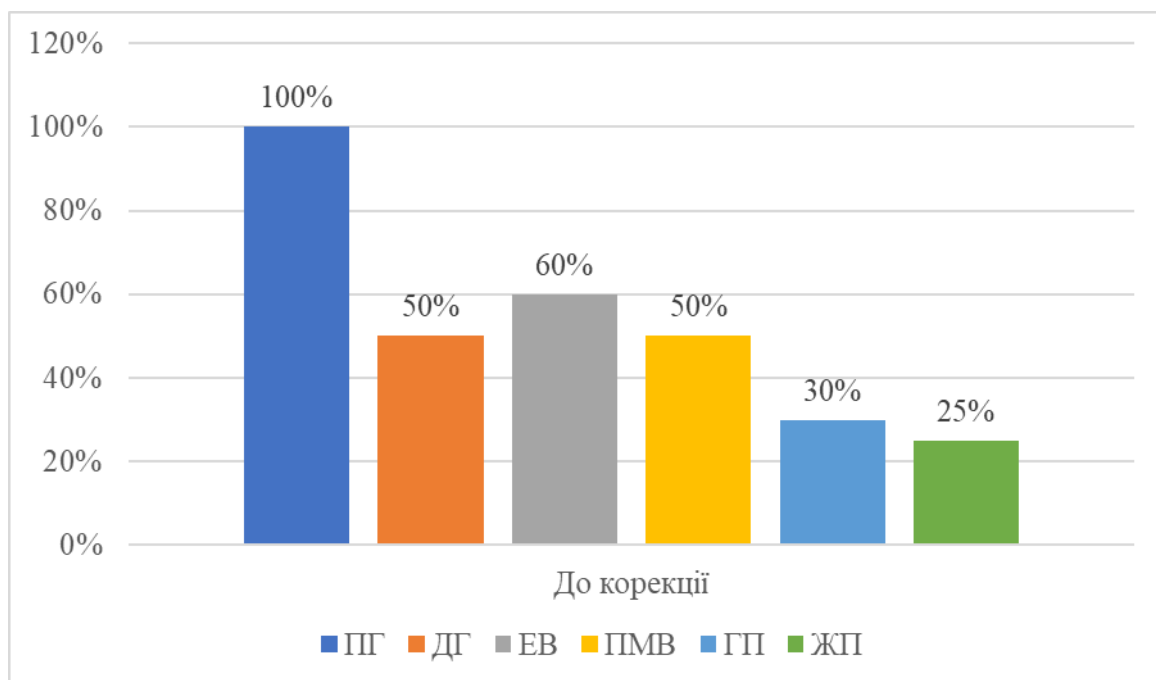


Рис.2.3. Показники сімейних взаємин за методикою «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Ейдемільера Е.Г. та Юстіцкіса В.В

Примітки. ПГ – Потураюча гіперпротекція; ДГ – Домінуюча гіперпротекція; ЕВ – Емоційне відкидання; ПМВ – Підвищена моральна відповідальність; ГП – Гіпопротекція; ЖП – Жорстоке поводження батьків з дітьми.

Візуальний аналіз діаграми свідчить про домінування значень показника ПГ (потураюча гіперпротекція) (ПГ= 100%). Належність отриманих значень свідчить про те, що вся увага батьків зосереджена на дитині, яка постійно знаходиться в центрі уваги і потребує постійного спілкування. Вона постійно прагне до максимального задоволення своїх потреб, незважаючи на труднощі, у першу чергу, матеріального характеру, які існують у сім'ї. Батьки не в змозі

задовольнити прохання дитини, але намагаються зробити все, щоб дитина не капризувала і була задоволена. Звичайно, дітям дуже хочеться отримати бажане і вони починають маніпулювати батьками. Іноді капризи дітей доходять до максимуму і переходять в істерику. Батькам нічого не залишається, лише відшукувати можливості для задоволення потреб дитини.

Показник ЕВ (емоційне відкидання) (ЕВ=60%) за отриманими відсотковими значеннями поєднує знижену протекцію і ігнорування потреб дитини. Бувають, за відповідями батьків, іноді і випадки негативного ставлення до дитини, наказування її («поставили в куток», «не відпустили на прогулянку», «не дали солодкого» тощо). Така поведінка батьків по відношенню до дитини зумовлена тим, що вони намагаються продемонструвати свою значущість, показати, що в сім'ї головними є саме вони (мама чи тато), і дитина обов'язково повинна підкорюватися їм. За результатами опитування, такі батьки вважають, що завдяки такому «суворому» ставленню до дитини в дитинстві, вони виховують гармонійну особистість, яка буде самостійною і досягне в житті усього сама.

Розташування показників ДГ (домінуюча гіперпротекція) і ПМВ (підвищена моральна відповідальність) мають позначку 50%. Розташування значень даних показників свідчить про те, що дитина в сім'ї є для батьків багатозначущою. Вони висувають до неї багато вимог, розповідають усім навколо, що віддають їй дуже багато часу, але в той же час знижують увагу до дитини, пояснюючи це тим, що їм необхідно багато працювати, щоб забезпечувати і годувати дитину. Невідповідністю своїх вимог до дитини зараз і тим, що вони хочуть отримати від неї натомість, батьки проявляють меншу турботу до дитини, ставлять численні обмеження і заборони, викликаючи у неї тривожне ставлення до оточуючого і невдоволення стосовно батьків. Такі характеристики можуть бути пояснення стильової поведінки батьків, які характеризують нестійкий стиль виховання в сім'ї.

Показник ГП (гіпопротекція) маю позначку 30%. Розміщення значень даного показника свідчить про те, що певна частина батьків (8 %) досить мало

уваги приділяє дітям. Батьки вважають, що дитина 5-6 років вже «доросла», їй не потрібно вказувати, що і як робити, вона сама все «повинна знати». Звичайно, ми все-таки вважаємо, що такий погляд батьків не є властивим більшості і багато хто з даної частки батьківської групи змінить свої погляди на краще після участі у корективних вправах.

Найнижчу точку розташування після констатувального обстеження зайняв показник ЖП (жорстоке поводження батьків з дітьми) (ЖП=25%). Це є свідченням того, що серед обстежених батьків трапляються випадки емоційного відкидання дітей, що виявляється у формі покарань. Але ми розуміємо, що у батьків такі прояви не є постійними і вони залежні від зовнішніх обставин. Наразі, авторитарний стиль виховання властивий лише двом сім'ям, які увійшли у експериментальну групу, і ми маємо надію, що й тут відбудуться зміни на краще у особливостях міжособистісного спілкування та взаємодії дітей з їхніми батьками.

Наступним кроком нашої роботи є викладення результатів діагностичного обстеження сімей дітей старшого дошкільного віку за методикою «Сімейні емоційні комунікації» (А.Б.Холмогорова, С.В.Волікова). Результати, отримані за даною методикою, подані на рисунку 2.6.

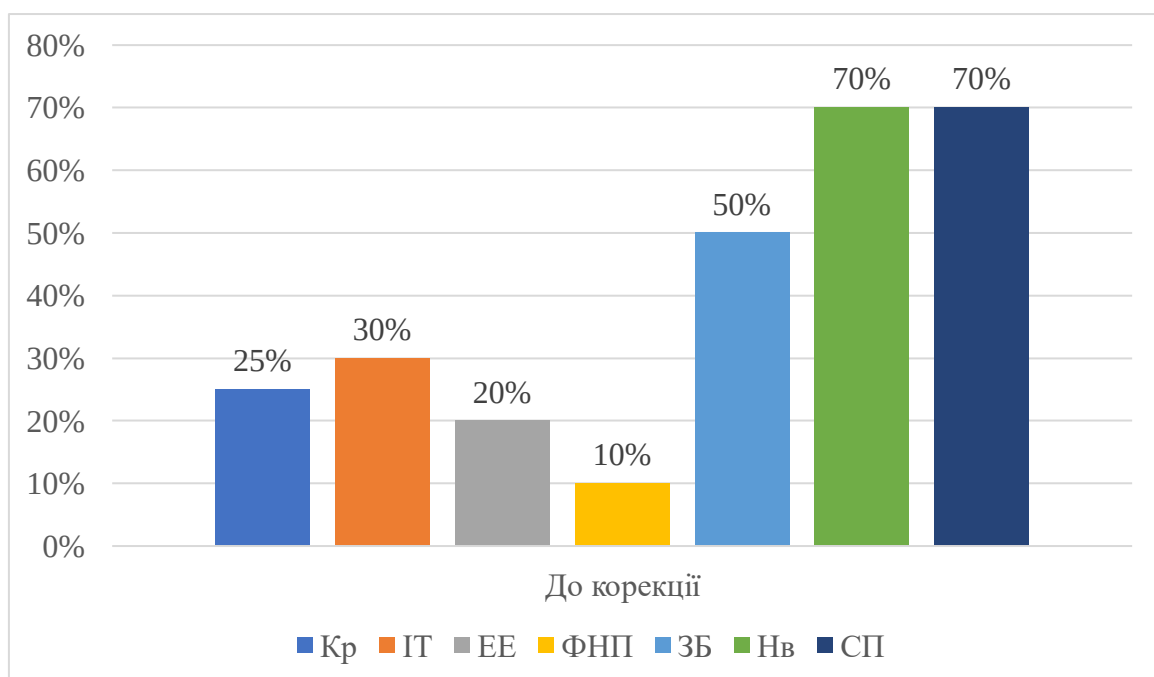


Рис. 2.4. Показники сімейних комунікацій за методикою «Сімейні емоційні комунікації» (А.Б.Холмогорова, С.В.Волікова)

Примітки. Кр – Критика; ІТ – Індукування тривоги; ЕЕ – Елімінування емоцій; ФНП – Фіксація на негативні переживання; ЗБ – Зовнішнє благополуччя; Нв – Надвключеність; СП – Сімейний перфекціонізм.

Візуальний аналіз даних, представлених на рис. 2.6., свідчить про нерівномірність розташування значень продіагностованих показників. Так, найвищі значення показників НВ (надвключеність) (НВ=70%) і СП (сімейний перфекціонізм) (СП=70%). Отримані значення зазначених показників свідчать про надмірну, зайву турботу та контроль, які виявляють батьки. Вони намагаються захистити дитину від будь-яких труднощів і саостійно вирішують, що для дитини буде краще, навіть не запитуючи її про особисте ставлення чи бажання. Так батьки намагаються захистити дитину від уявних чи реальних небезпек. Але, на наш погляд, це може призвести до того, що дитина не навчиться саомостійності і доволі часто буде стикатися з труднощами у майбутньому. Таке ставлення до своєї дитини складається у дорослих членів сім'ї завдяки їх особистому уявленню про батьківську модель поведінки, в якій усі члени сім'ї встановлюють надто високі і нереалістичні стандарти для себе і усіх членів сім'ї, зокрема, і для дітей. Саме перенесення на дітей батьківських перфекціоністських установок призводить до напруженої атмосфери у сім'ї і формує у дітей-дошкільнят невпевненість і тривожність.

Досить високі значення отримані за показником ЗБ (зовнішнє благополуччя), (ЗБ=50%). Про що можуть говорити значення даного показника? Мова йде про те, що батьки поєднують загальноприйняті характеристики зовнішнього благополуччя (закінчення війни, матеріальний достаток, фінансова незалежність, належне фінансове забезпечення, відсутність матеріальних проблем тощо) з безпекою і захищеністю усіх членів сім'ї. Саме ці характеристики зовнішнього благополуччя, за думкою 10% батьків, можуть дати можливість дітям вирости в умовах повної забезпеченості, задоволеності життям, прагненні до розвитку, позитивних

взаємостосунків, задоволенні потреби у підтримці, близькості та прийнятті. Так, з одного боку батькам дуже хочеться, щоб діти зростали у повному матеріальному благополуччі, мирі, спокої, стрілянини, пожеж, людських смертей, але низька оплата праці середньостатистичних працівників різноманітних організацій не дає можливості задовольнити навіть елементарні потреби зростання дитини у нинішніх умовах існування. Звідси – тривожність батьків за життя і долю своїх дітей, прояви невдоволеності за умови незадоволення своїх особистих потреб та потреб сім'ї, результатом чого стає песимізм та невпевненість у завтрашньому дні, розчарування і, як наслідок, завищені вимоги до своїх дітей.

Показник ІТ (індукування тривоги) (ІТ=30%) має невисокі значення. Але його належність у членів обстежених нами сімей свідчить про сугестивність, бажання ізоляції, можливість певний час знаходитись лише в умовах сім'ї, не виходячи за межі будинку. Особливо важко переживати такі відчуття людям, які звикли до прояву лідерських якостей, намагаються якомга яскравіше прожити своє життя. І саме такі якості намагалися виховувати у своїх дітей. Але неможливість зробити це призводить до замкнутості і зосередженості лише на негативних моментах розвитку сім'ї і сімейних стосунків.

Невисокі значення показників КР (критика) (КР=25%), ЕЕ (елімінування емоцій) (ЕЕ=20%), ФНП (фіксація на негативні переживання) (ФНП=10%) може вказувати на можливість, по-перше, перенесення свого незадоволення у вигляді критичного ставлення до членів сім'ї, в тому числі і до дітей. По-друге, придушення чи незрозуміння переживань, властивих будь-кому з членів сім'ї, що може бути наслідком депресії, апатії, чи інших психологічних проблем, пов'язаних з нинішніми умовами життя в Україні. А також це може бути і безпосередня концентрація на негативних переживаннях, які спонукають до прояву безпосередніх депресивних станів дорослих членів сім'ї і перенесення їх проявів на ставлення до дитини. Тобто, ці характеристики поведінки, які є властивими для нашого повсякденного життя, здебільшого впливають на

виникнення переживань обстежених членів сімей, що мачи різну інтенсивність та тривалість, впливає на психічні стани дітей-дошкільнят, зумовлюючи їх ставлення до навколишнього та відповідний рівень поведінкової та дієвої активності.

Отже, результати діагностування, які були нами отримані та статистично оброблені, сприяли визначенню подальшої роботи з проблеми взаємодії батьків та дітей безпосередньо у спільній діяльності.

2.3. Корекційна програма організації спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї

За діагностичними результатами, отриманими у процесі першого, констатувального, етапу експериментального дослідження, нами визначено, що виникає необхідність проведення корекційної роботи, спрямованої на покращення більш щільної взаємодії батьків і дітей в умовах сім'ї. Ця необхідність зумовлена отриманими значеннями показників діагностики батьківського ставлення: С (симбіоз) – 80%; АГ (авторитарна гіперсоціалізація) – 70%; МН (маленький невдаха) – 30%; батьківських установок: ОЕК (оптимальний емоційний контакт) – 85%; ЗЕД (зайва емоційна дистанція з дитиною) – 50%; НКД (надмірна концентрація на дитині) – 25%; сімейних взаємин: ПГ (потураюча гіперпротекція) – 100%; ДГ (домінуюча гіперпротекція) – 50%; ЕВ (емоційне відкидання) – 60%; ПМВ (підвищена моральна відповідальність) – 50%; ГП (гіпопротекція) – 30%; ЖП (жорстоке поводження батьків з дітьми) – 25%; сімейних комунікацій: КР (критика) – 25%; Іт (індукування тривоги) – 30%; ЕЕ (елімінування емоцій) – 20%; ФНП (фіксація на негативних переживаннях) – 10%; ЗБ (зовнішнє благополуччя) – 50%; НВ (надвключеність) – 70%; СП (сімейний перфекціонізм) – 70% та необхідністю їх зниження чи, навпаки, зростанню, залежно від змістовності і кількісного значення самого показника.

Крім того, важливим було і означення стилю виховання в сім'ях дітей, батьки яких виявили бажання прийняти участь у тренінговій роботі. Усього

таких було 9. За отриманими даними спостережень, бесід та діагностування, результати стильових характеристик в сім'ях осіб, які виявили бажання опрацювати свої відносини в сім'ї за допомогою тренінгових вправ були представлені наступним чином (див. табл. 2.3)

Табл.2.3

Результати домінуючого стилю виховання у сім'ях осіб, які погодились прийняти участь у тренінговій роботі (ЕГ) N= 9

№п/п	Стиль виховання в сім'ях дошкільнят (до початку тренінгу)	Кількість сімей (числове значення)	Кількість сімей (відсоткове значення) (в%)
1.	Демократичний	2	22%
2.	Ліберальний	3	34%
3.	Нестійкий	2	22%
4.	Авторитарний	2	22%

Належність зазначених стилів виховання у сім'ях, де виховуються діти-дошкільники, спонукала нас до необхідності корекційної роботи.

З нашої точки зору корекційна програма з організації спільної діяльності батьків і їх дітей дошкільного віку повинна враховувати як значення показників за результатами діагностування, так і стиль сімейного виховання з метою нормалізації стосунків, зниження тривожності батьків, підвищення їх самооцінки і можливості надання допомоги у створенні найбільш оптимальної підтримки дітей у виконанні певних вправ для нормалізації стосунків при виконанні певного виду діяльності разом з дітьми. Також завдяки участі дорослих в заняттях за даною програмою можливе підвищення рівня їх компетентності, розуміння впливу різних стилів виховання на дитину та вибір найбільш оптимальних методів виховання при опорі на повагу, любов, встановлення правил і підтримку самостійності.

Така допомога необхідна як батькам, так і дітям дошкільного віку для організації спільної діяльності з метою налагодження довірчих позитивних стосунків і спільного вирішення проблем особистісного розвитку дитини.

Значущість запропонованої програми полягає у наступному:

1. Завдяки участі дорослих членів обстежених сімей у виконанні вправ за тренінговою програмою відбувається поступова зміна неадекватних батьківських позицій, адекватизація стилю виховання, розширення усвідомлення мотивів виховання в сім'ї, оптимізація форм батьківського впливу у процесі виховання дітей та виконання певного виду спільної діяльності.
2. Завдяки участі батьків у тренінговій роботі за корекційною програмою відбувається реконструкція емоційних аспектів батьківської взаємодії з дітьми, що підвищує упевненість батьків у виконанні своїх батьківських ролей, у своїх виховних можливостях, у формуванні здібності батьків розуміти і входити до емоційного світу один одного та своєї дитини, підвищувати взаєморозуміння між батьками у вирішенні завдань сімейного виховання.
3. Виконання завдань корекційної програми сприяє кращому розумінню батьками можливостей вибору найбільш адекватного стилю виховання, який у більшій мірі зумовлює вирішальний вплив на гармонізацію не лише батьківських, але й подружніх стосунків.

До участі у тренінгу за корекційною програмою були запрошені батьки, які у своїй взаємодії з дітьми дошкільного віку користувалися тим стилем виховання, який за їх думкою є найбільш оптимальним: авторитарний – 2 особи, ліберальний – 3 особи, нестійкий – 2 особи, демократичний – 6 осіб. Батьки, що користуються у взаємодії демократичним стилем виховання, мали право вибору – приймати або ж не приймати участь у подальшій корекційній роботі. Тому четверо відмовилися, вважаючи, що їм це не потрібно. В результаті для участі у тренінгу залишилося 9 осіб, які і приймали участь у тренінгу за корекційною програмою.

Отже, основна мета корекційної роботи – по-перше, допомогти батьками зрозуміти вибір найбільш адекватного стилю виховання, який не зашкодить, а допоможе дитині у її особистісному гармонійному розвитку; і по-

друге – допомогти батькам скерувати особливості стилю виховання у організації спільної діяльності з дітьми в умовах сім'ї.

Тренінг був проведений у вільний для батьків час, тобто час, який кожен з них обирав самостійно. Уся робота включала бесіду і 6 занять, спрямованих на вивчення стилю виховання.

Отже, найпершим завданням була ознайомлювальна бесіда з батьками, які дали згоду прийняти участь у тренінгу. У бесіді батькам були поставлені наступні запитання:

1. Ваше ім'я, прізвище, вік Вашої дитини, стан здоров'я дитини.
2. Як відбувається фізичний розвиток дитини?
3. Як засинає Ваша дитина? Чи міцно спить? Який у неї апетит?
4. Якого стилю виховання Ви дотримуєтесь (авторитарний, демократичний, ліберальний, нестійкий)?
5. Чи є узгодженість у вихованні з боку членів родини?
6. Чи є у дитини брати, сестри? Як вона з ними спілкується?
7. Чи є у дитини досвід спілкування з іншими дітьми? Який характер має це спілкування?
8. Що найбільше впливає на поведінку дитини (стиль спілкування, місце, режим, обстановка, стан здоров'я тощо)?
9. Який настрій дитина переживає протягом дня?
10. Чим дитина цікавиться? Які види діяльності найбільше любить?
11. В які ігри дитина любить гратися?
12. Чи дитина самостійна для свого віку?Що вона може робити?
13. Чи часто ви виконуєте з дитиною разом домашні справи?
14. Якими видами діяльності ви займаєтесь разом з дитиною?
15. Чи слухняна Ваша дитина? Якщо не слухається, то як Ви реагуєте (ображаєтеся, сварите, караєте; не звертаєте уваги тощо)?
16. Як Ви реагуєте на скарги дитини щодо сварок з іншими дітьми (захищаєте, звинувачуєте, відмахуєтесь, робите спроби розібратися тощо)?
17. Що Вам найбільше подобається у дитині?

18. Що турбує в розвитку і поведінці Вашої дитини?

Під час відповідей батьків на запитання увага зверталася на зміст того, що батьки говорили, на інтонацію мовлення, на вираз обличчя. Під час бесіди діти, найчастіше, знаходилися поруч з батьками, оскільки бесіда проводилася увечері, коли батьки забирали дитину додому з дошкільного закладу. Ми звернули увагу на той факт, що діти, батьки яких користувалися в сім'ї демократичним стилем виховання, поводитися ввічливо, поки мама спілкувалася з чужою людиною. Під час розмови діти були спокійними, врівноважено, чекали спокійно, прихилившись до мами, доки вона закінчить розмовляти. В сім'ях, де загалом застосовується авторитарний стиль виховання, дітей постійно смикали, оскільки вони не могли стояти спокійно, їм постійно хотілося відірватися від маминої руки і кудись бігти, їх постійно цікавило щось, що було далеченько від того місця, де відбувалося спілкування. А оскільки бесіда відбувалася на території дитячого садка, то у дітей було дуже багато бажань подивитися щось, що їх у даний момент зацікавило. Стосовно спілкування батьків з дітьми, то відмічено наступне: батьки, які застосовують демократичний стиль у своїх сім'ях, спілкувалися з дітьми спокійно, врівноважено, лагідно, а батьки, в сім'ях яких домінуючим є авторитарний чи ліберальний стилі, осмикували дітей, зверталися до них роздратовано, з окриком чи з погрозою.

Відповідаючи на запитання, батьки, в сім'ях яких домінує демократичний або ж ліберальний стиль виховання, відповідали на запитання з задоволенням, надаючи чесно інформацію, яка стосувалася стосунків з дитиною. Говорячи про спільну діяльність, мама лагідно дивилася на дитину, посміхалася, своїм поглядом виявляла вдячність дитині за те, що вона така активна у домашніх справах і обов'язково допомагає батькам у прибиранні квартири, зокрема: складає книжки, іграшки на місце, витирає пил, поливає і протирає кімнатні квіти, слідкує за тим, щоб у kota чи собаки постійно був корм. Такі діти є уважними і до дорослих. Батьки відмічали, що діти, які постійно приймають участь у прибиранні та приготуванні їжі є досить

уважними до батьків та бабусь і дідусів. Вони намагаються і їм допомагати, коли приходять у гості. Стосовно батьків, які дотримуються авторитарного стилю виховання, то відмічено, що вони з невеликим задоволенням відповідали на запитання. У них не було особливого бажання давати розгорнуті відповіді. Вони вказували під час розмови на те, що діти не хочуть виявляти самостійність, їм потрібно постійно нагадувати про те, що «одяг потрібно вішати /складати на своє місце», «взуття не розкидати по квартирі», за собою потрібно прибирати іграшки та книжки, допомагати дорослим у тому, щоб накрити стіл для обіду чи вечері і т. д. Та серед видів спільної діяльності з дітьми вони називали ті ж справи, які виконують і діти, що виховуються у демократичному середовищі, тобто на перше місце батьки цих дітей ставили спільне прибирання у квартирі.

Аналіз відповідей батьків, які згодилися прийняти участь у спілкуванні, свідчив про те, що усі види спільної діяльності в умовах сім'ї були проранжовані дорослими наступним чином:

- 1 – прибирання приміщення;
- 2 – допомога батькам у приготуванні обіду, вечері;
- 3 – гра в настільні ігри;
- 4 – догляд за домашніми тваринами;
- 5 – малювання, конструювання, ліплення;
- 5 – прибирання у саду на дачі, висаджування овочів, квітів, догляд за ними.

Отримавши відповіді батьків на запитання під час бесіди, ми запропонували батькам включитися у корекційну програму тренінгу з проблеми спільної діяльності дорослих з дітьми. Даний тренінг складається із 6 вправ і паралельного пояснення теоретичних аспектів стилів сімейного виховання та характерологічних рис дитини. Обстеженим сім'ям були притаманні наступні стилі виховання: демократичний – дві сім'ї, ліберальний – три сім'ї, авторитарний – дві сім'ї, нестійкий – дві сім'ї. Усього погодились прийняти участь у тренінговій роботі 9 осіб, з них 7 мам і 2 тата, представники

сімей, де домінуючими були авторитарний, ліберальний та нестійкий стиль сімейного виховання. Тренінг проводився 2 рази на тиждень, у вівторок та п'ятницю, у вечірній час. На кожному занятті проводилася 1 вправа.

Мета тренінгу полягала у корекції дитячо-батьківських стосунків.

Завдання тренінгу:

- надати батькам дітей старшого дошкільного віку інформацію стосовно стилів сімейного виховання;
- провести експрес-діагностику батьківських установок, надати батькам розуміння зв'язку між стилем виховання у сім'ї та особливостями поведінки дітей в соціумі;
- створити оптимальні умови для усвідомлення батьками особливостей їх взаємостосунків з дітьми, формування мотивації до їх зміни, пошук і апробування нових засобів поведінки;
- формування і розвиток навичок рефлексії взаємостосунків з дитиною;
- отримання батьками нового чуттєвого досвіду при взаємодії з дітьми.

Матеріал до проведення тренінгу: ручки, кольорові олівці, фломастери, магнітики, папір для нотаток, набір метафоричних карток «Дерево», аркуші білого паперу А4, стільці, столи, дошка, ватман.

Хід тренінгу.

Вступне слово психолога: Знайомство з темою та метою групової роботи. Озвучування правил поведінки роботи в групі. Часовий регламент проведення зустрічі.

1. Вправа «Ім'я та якість».

Мета: розкріпачення учасників, адаптація.

Кожен учасник представляється по імені і називає ту якість, яка більш за все йому підходить по характеру, що починається на першу літеру його імені. А також називає ім'я своєї дитини і ту якість, яка властива дитині.

2. Вправа «Ідеальні батьки».

Присутні батьки розподіляються на групи по троє. Всі учасники за допомогою методу «мозкового штурму» складають портрет «ідеальної мами»

та «ідеального тата». Далі учасники озвучують результати. Ведучий записує висловлювання на клейкому папері для нотаток. Тим часом, на дошці висить малюнок мішені. Далі ці листочки приклеюються в центрі мішені. Потім на малюнку, де зображені кола (мішень), кожен учасник ставить будь-який знак синім фломастером там, де він, за своєю думкою, перебуває щодо центру кола. Знаходження у центрі символізує «ідеального батька/ матір» з усіма цими якостями.

Після цього кожен по черзі висловлюється щодо того, де він себе відзначив на даній мішені і що допоможе йому наблизитися до «ідеальної мами» чи «ідеального тата».

3. Міні-інформація «Стилі сімейного виховання».

Щоб наблизитися до ідеальної мами чи тата, необхідно дотримуватися правил, які дають можливість: прийняти, признати, зрозуміти.

Сьогодні ми поговоримо про характер дитини. Що таке характер? Якщо говорити про характер дитини старшого дошкільного віку, то можемо з упевненістю говорити, що ХАРАКТЕР дитини – це результат сімейного виховання і його задатки можна побачити вже на третьому році життя.

Стиль сімейного виховання - це найбільш характерний спосіб спілкування батьків з дитиною, використання ними певних засобів та методів педагогічного впливу, які виражаються у своєрідній манері словесної взаємодії. У кожній родині свій стиль спілкування.

Вміння взаємодіяти з дітьми дуже важливе. Всі ми, дорослі, ставимо одне й те саме питання: «Де знайти час для спілкування?». Адже темп сьогоденішнього життя настільки високий, що все відбувається поспіхом. Давайте згадаємо, як починається ранок у сім'ї. Ми повчаємо дітей, нагадуємо, як вони повинні поводитися протягом дня. Наступна наша зустріч з дітьми - увечері. Спільна вечеря, розмова створюють сімейний комфорт. Саме такі хвилини гуртують родину. Але наше спілкування обмежене окремими фразами. Хіба можна поговорити, коли працює телевізор і якась

жінка вже втретє рекламує пральний порошок, а крім того, навіть під час вечері кожен член сім'ї намагається дивитися у свій мобільний телефон.

Було проведено дослідження, в якому визначили час, який батьки витрачають на розмову з дитиною. Як ви вважаєте, скільки це? Усього 20 хвилин! З них - 10 хвилин приходить на роздачу вказівок. Вчені визначили кілька моделей спілкування з дітьми, а значить, виховання: авторитарний, демократичний, ліберальний, хаотичний та опікувальний.

Авторитарний стиль – (у термінології інших авторів – диктат, домінування). Всі рішення приймають батьки, які вважають, що дитина у всьому повинна підкорятися їх волі. Такі батьки дотримуються карально-насиленої дисципліни, надмірно контролюють усі вчинки дітей, вимагають покірності, нетерплячі до дитячих вад. Вони обмежують самостійність дитини. Не обґрунтовують свої вимоги, супроводжуючи їх жорстким контролем, суворими заборонами та фізичними покараннями. Внаслідок цього у дитини розвивається невпевненість у собі, страх, мстивість, агресивність по відношенню до слабких, занижена самооцінка. Авторитарний стиль викликає у дитини відчуження батьків. Далі така дитина буде конфліктною. Такі стосунки виключають душевну близькість із дітьми.

Демократичний стиль – (авторитетний). Батьки заохочують відповідальність і самостійність своїх дітей з урахуванням їх вікових особливостей, поважають особистість дитини, приймають її такою, якою вона є, дають зрозуміти, що її справи важливі для них, довіряють, засуджують не саму дитину, а її вчинок, прислухаються до думки дитини, проводять разом з нею вільний час. Діти в таких сім'ях прислухаються до порад батьків, успадковують адекватні чоловічі та жіночі риси поведінки, ростуть впевненими у собі, добре адаптуються до соціуму. Батьки вимагають від дітей осмисленої поведінки, чуйно ставлячись до їхніх запитів. При цьому виявляють твердість, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку.

Ліберальний стиль - (поблажливий, гіпоопікувальний). Дитина належним чином не спрямовується, практично не знає заборон та обмежень з боку батьків. Такі батьки майже не контролюють поведінку дитини. Проявами лібералізму може бути вседозволеність, виконання всіх бажань дитини, невинуватана ідеалізація її батьками. За такого виховання у дитини формується надмірне самолюбство, відбувається затримка емоційного розвитку, виникає недовіра до людей, озлобленість. Можуть проявлятися егоїзм, впертість, примхливість, підвищена самооцінка. Стаючи дорослими, такі діти конфліктують із тими, хто не потурає їм. Вони не здатні враховувати інтереси інших людей.

4.Тест «Ваш стиль спілкування та виховання».

Тест «ваш стиль Спілкування та виховання»

Шановні батьки! Просимо Вас відповісти на запитання тесту, вибравши один із варіантів відповіді.

1. Як Ви вважаєте, через що діти швидше стануть неслухняними?

А. Через зайву м'якість і вседозволеність з боку батьків.

Б. Через надмірну вимогливість батьків.

В. Через свій егоїзм, лінощі та впертості.

2. З яким із наведених тверджень ви погоджуєтесь?

А. Якщо дитину з дитинства тримати в строгих рамках, то з неї виросте хороша людина.

Б. Батьки не мають права вимагати від дитини поваги до себе, вони мають заслужити її.

В. Важливо, щоб батьки не заважали жити дітям та не нав'язували їм своє спілкування.

3. Як ви вважаєте, якою мірою батьки повинні брати участь у відносинах дитини з однолітками?

А. Дитина має близько спілкуватися лише з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Б. Батькам потрібно знати друзів своєї дитини, запрошувати їх у гості, але втручатися у відносини дітей можна лише у виняткових випадках.

В. Дитина може спілкуватися з ким захоче, батьків це не стосується.

4. Дитина повинна розуміти, що її батьки...

А. Знають усе, що вона думає.

Б. Цікавляться її думками та почуттями.

В. Не претендують на те, щоб знати її думки.

5. Дорослий повинен вибачатися у дитини?

А. Ніколи.

Б. У тих випадках, коли дорослий не правий, обов'язково.

В. За настроєм.

6. Чи може дитина самостійно вирішувати, чим їй займатися у вільний час?

А. Поки що не стане достатньо дорослою – ні.

Б. Звісно. Може. Але завданням батьків є спрямування її енергії у «мирне русло», запропонувавши цікаві та корисні заняття.

В. Може. Але батьки мають допомогти матеріально.

7. Як повинні реагувати батьки дитини, почувши від неї нецензурні вирази?

А. Обуритися і суворо покарати.

Б. Домовитись, що ці слова вона більше не вимовлятиме.

В. Не робити з мухи слона, вперше можна взагалі пропустити повз вуха.

8. Навіщо давати дитині гроші на кишенькові витрати?

А. Щоб вона сама робила покупки та звітувала за них перед батьками.

Б. Щоб вона могла їх витратити на власний розсуд.

В. Щоб вона не крада гроші у батьків.

9. У дитини можуть бути секрети батьків?

А. Тільки в тому випадку, якщо батьки погано стежать за дитиною.

Б. Так. Це обов'язкова умова нормального дорослішання, діти повинні мати особисте життя.

В. Звичайно, адже у дитини має бути свій світ, закритий для дорослих.

10. Як ви вважаєте, до якого віку дорослі повинні самі вибирати одяг та інші речі для дитини?

А. Доти, поки дитина не почне купувати все це сама на самотійно зароблені гроші.

Б. До того часу, як дитина не навчиться висловлювати свої побажання щодо цього.

В. До того, поки дитина не вимагатиме самотійності у виборі собі речей.

11. Чи потрібно батькам демонструвати дитині свою любов?

А. Ні. Можна лише хвалити за успіхи, але телячі ніжності ні до чого.

Б. Звісно. Однак, будь-яка ласка має бути доречною (наприклад, не цілувати хлопчика при його друзях).

В. Так, і якнайчастіше.

12. Чи вважаєте ви дотримання режиму дня обов'язковим для дитини?

А. Безперечно. Батьки мають слідкувати за цим.

Б. У житті дитини має бути щоденний розпорядок, від якого можливі відступи.

В. Ні до чого мучити дитину та себе.

Дякую за відповіді!

За кожен відповідь ви отримуєте 1 бал. Якщо найбільшу кількість виборів отримав варіант А, то у вас переважає авторитарний стиль виховання; Б – демократичний, В – ліберальний.

5. Вправа «Моя дитина»

Виберіть із карток (набір метафоричних карт «Дерево») малюнок дерева, який би відповідав образу вашої дитини в майбутньому. Розкажіть чому вибрали цю карту.

Рефлексія.

- Що ви відчували, коли розповідали про свою дитину?

– Які думки виникали, коли слухали про інших дітей?

6. Вправа «Чого хочуть діти?»

Для вправи необхідний малюнок серця, що розрізаний на частини (за кількістю присутніх на занятті батьків). Кожна частина нумерується.

Інструкція. Уявіть, що ви повернулися в дитинство. Вам 5-6 років. Згадайте, чого вам найбільше хотілося? Запишіть своє бажання на частинці серця однією фразою. Учасники записують на частинах «поділеного серця», а потім збирають ціле серце.

Висновок: Насправді діти хочуть – кохання, тепла та ласки.

Рефлексія та зворотний зв'язок: (проводиться після кожного заняття)

Мета: скласти та висловити думку про проведене заняття.

Інструкція: «Я хочу дізнатися вашу думку про сьогоднішнє заняття і прошу кожного з вас продовжити таку фразу:

На сьогоднішньому занятті я придбав (-ла)...

Сьогоднішнє заняття для мене...

Після виконання останньої вправи батьки відповідали на запитання:

Питання, які варто обговорити: Що мені дали пройдені вправи? Чи задоволений (-на) я тим, що сталося? Чи задоволений (-на) я собою? Що цінного я отримав (-ла) за час тренінгу?

2.4. Результати контрольного зрізу експериментального дослідження організації спільної діяльності батьків і дітей в умовах сім'ї

Для перевірки ефективності впровадженої нами корекційної програми, спрямованої на покращення організації спільної діяльності батьків і дітей в умовах сім'ї, ми здійснили контрольний зріз експерименту. Для цього було проведено діагностичне обстеження дошкільнят, яке охоплювало дітей обох груп: контрольної і експериментальної. Цей етап обстеження дозволив оцінити зміни у організації взаємодії батьків і дітей, що залежить від застосовуваного батьками стилю сімейного виховання, їх спільної діяльності, що може визначати результати реалізації нашої програми.

Повторне діагностичне обстеження виявило наступні зміни у проявах дитячо-батьківських стосунків між дітьми старшого дошкільного віку та їх батьками. Стосовно діагностики батьківського відношення було виявлено наступні результати.

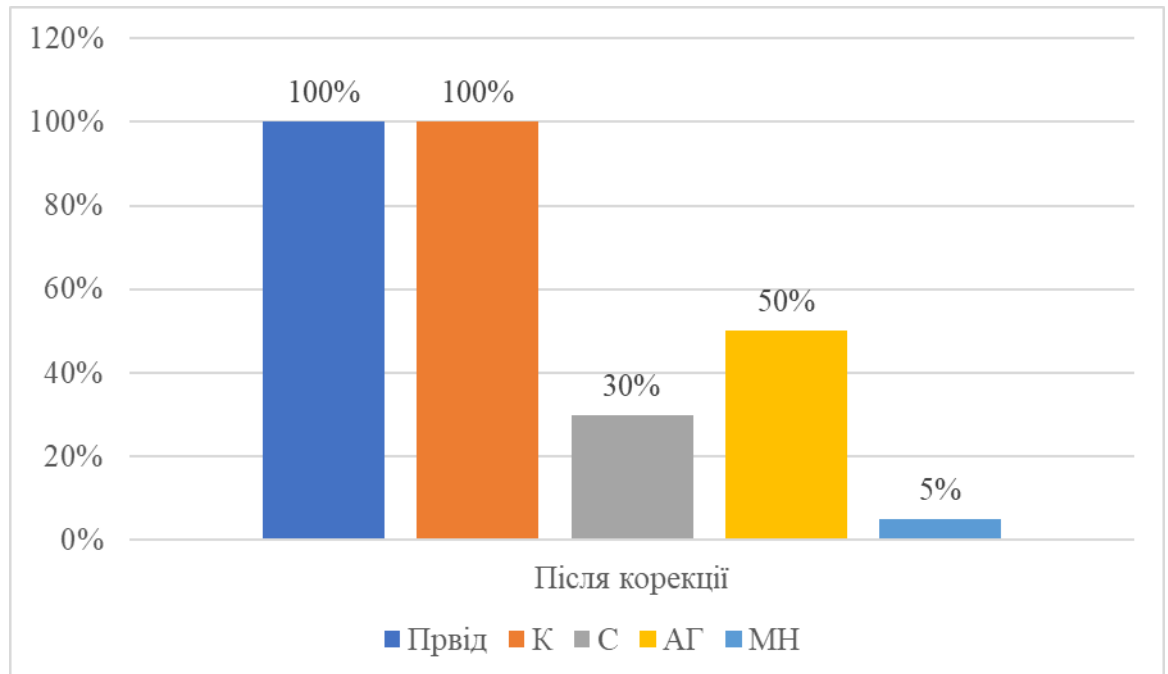


Рис. 2.5. Показники батьківського відношення теста-опитувальника
А.Я. Варги та В.В. Століна

Примітки. Првд – Прийняття-відштовхування; К – Кооперація; С – Симбіоз; АГ – Авторитарна гіперсоціалізація; МН – Маленький невдаха.

Яскраві зміни відбулися за показниками С (симбіоз) (30%), АГ (авторитарна гіперсоціалізація) (50%), МН (маленький невдаха) (5%). Так, показник С (симбіоз) отримав більш низькі значення, що свідчить про більш краще розуміння і тісне контактування батьків з дитиною. Батьки стали краще розуміти дитину, змогли зрозуміти прояви самостійності дитини, і дали можливість дитині діяти самостійно. При цьому, батьки почали враховувати необхідність дитини у самостійному виконанні певних завдань, які дитина повинна виконувати сама, що раніше викликало острах у батьків, і вони намагалися «відгородити» дитину від таких труднощів. Батьки почали більш спокійно, не з таким високим рівнем тривожності, ставитися до шляхів

подолання дитиною певних бар'єрів, які виникали на шляху досягнення мети і можливостей самостійного виконання поставленого завдання.

За діаграмою, розташованою на рис. 2.7, ми бачимо помітні зміни, які відбулися після участі батьків у корекційній програмі, і з показником АГ (авторитарна гіперсоціалізація). Показник знизив свої значення до 50% (до корекції було 70%). Це зниження значення показника говорить про позитивні зміни, які відбулися у ставленні батьків до дій своєї дитини. Батьки почали ставитися до дитини як до особистості, яка поступово зростає і змінюється. Якщо ще кілька місяців тому батьки беззастережно вимагали від дитини послуху і дисципліни, то тепер вони дають можливість дитині бути більш гнучкою у виборі дій у певному виді діяльності. Крім того, батьки перестали нав'язувати дитині свою точку зору. Вони продовжують слідкувати за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями, але не вважають за необхідно за щось карати дитину та визнають її дії правильними.

Діаграма демонструє і розташування показника МН (маленький невдаха), значення якого знизилися до 5% (з 30%). Це яскраве зниження значень показника є свідченням особливостей сприйняття і розуміння батьками дій та поведінки своєї дитини. Батьки не ставлять вже задачу цілеспрямовано визначити соціальну неспроможність дитини. Вони серйозно ставляться до думок дитини, її захоплень, почуттів, інтересів. Батьки з повагою поставилися до успіхів дитини і її умінь, вони перестали їй докоряти, хоча іноді можна побачити ще певне невдоволення, яке виявляють батьки стосовно своєї дитини. Можливо, батьки зрозуміли, що як би вони не намагалися захистити дитину від труднощів життя, вони не зможуть уберегти її від усіх проблем з оточуючого. Але, нарешті, батьки зрозуміли, що дитина зможе легше справитися з цими труднощами, якщо вона буде до них готова і буде виявляти свою успішність і пристосованість до впливів зовнішнього середовища.

Подальше вивчення батьківсько-дитячих стосунків наших обстежених після участі у корекційній програмі пов'язано з вивченням батьківських установок. Результати проведеної діагностики представлено на рис. 2.6.

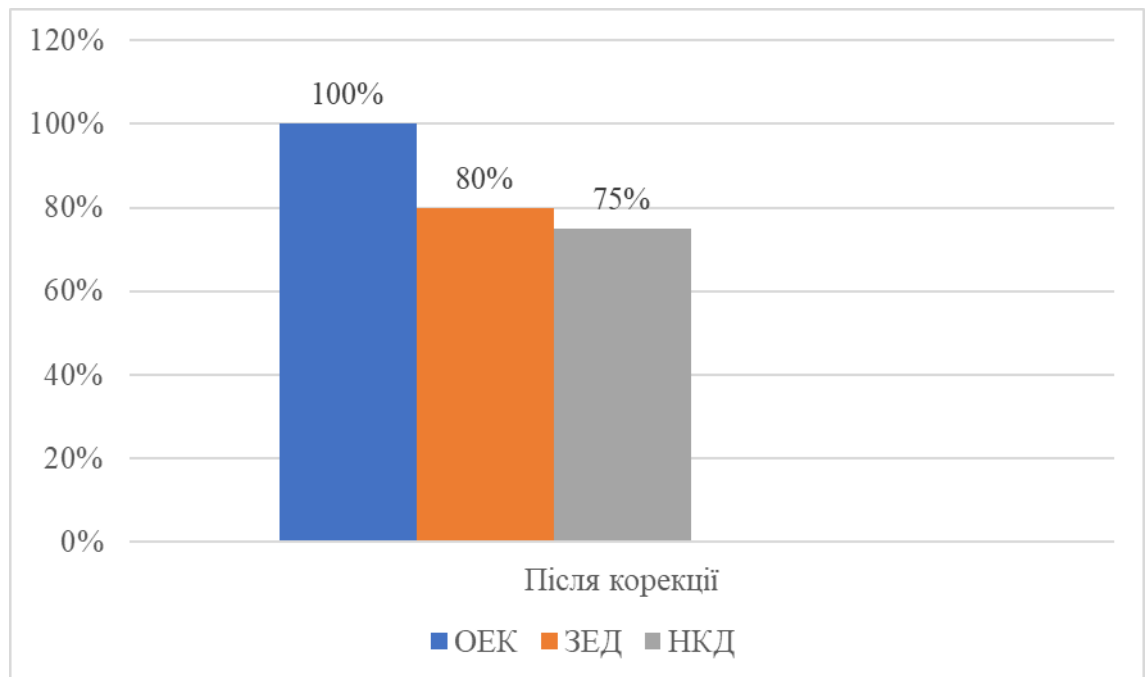


Рис.2.6. Показники батьківських установок за методикою PARI (Автори - американські психологи Е.С. Шефер і Р.К. Белл. Адаптована кандидатом псих.наук Т.В.Нещеретом)

Примітки. ОЕК – Оптимальний емоційний контакт; ЗЕД – Зайва емоційна дистанція з дитиною; НКД – Надмірна концентрація на дитині.

Візуальний аналіз значень показників, представлених діаграмою рис.2.8, свідчить про ріст значень усіх показників, отриманих після формуючого етапу експериментальної роботи. За рисунком ми бачимо суттєві зміни, які відбулися з усіма показниками. Так, показник ОЕК (оптимальний емоційний контакт) продемонстрував свої значення, які піднялися з 85% до 100%. Про що це може свідчити? Це характеристика, яка говорить про активність спілкування з дітьми, вербалізацію тих переживань, які властиві і дитині і дорослому, проговорювання цих переживань вголос, що дає можливість і дітям, і дорослим краще розуміти один одного. Завдяки такій взаємодії формуються партнерські відносини між дорослим і дитиною. Тобто відбулося усвідомлене розуміння батьками того, що в дитині вони бачать оерему

зростаючу особистість, а не просто свою дитину, яка повністю залежна від їхнього бачення її подальших дій і поведінки. Крім того, батьки у процесі організації спільної діяльності з дітьми стали відмічати факт зростання активності дитини, її бажання частіше бути поруч з дорослим, без нагадування виконували ті завдання, про які вони попередньо домовилися з татом чи мамою. Діти, виконуючи ці завдання, проявляли позитивні емоції, працювали, наче граючись. Те ж саме робили і батьки. І в результаті робота виконувалась швидко, акуратно і з задоволенням. Всі бачили її позитивний результат.

Стосовно показника ЗЕД (зайва емоційна дистанція з дитиною), то його значення теж підвищилися у позитивному напрямку. Всі негативні прояви з боку батьків, які заважали спілкуванню з дитиною, висловлюванням та прояву позитивних емоцій у напрямку своєї дитини, почали поступово гаснути завдяки усвідомленню батьками необхідності і важливості спільної роботи поруч з дитиною. Так, дратівливість, запальність, надмірна суворість, що призводило до ухилення контактування з дитиною, поступово згасали, даючи місце для прояву позитивних емоцій і бажання дати можливість дитині бути вільною від нав'язування їй негативізмів і незадоволень з боку дорослих. Властиві на констатувальному етапі дослідження моменти ухилення батьків від контакту з дитиною, були свідомо замінені батьками на бажання виконувати різні побутові завдання разом з дитиною. При цьому, батьки, як мама, так і тато, почали навіть гратися з дитиною, застосовуючи не лише настільні ігри, а ще й приймали участь у сюжетно-рольових іграх, до яких їх запрошувала сама дитина. І робила це з великим задоволенням, розуміючи, що таке спілкування буде позитивним.

Найбільші зміни на краще відбулися у показника НКД (надмірна концентрація на дитині) (з 25% до 75%). Ці зміни пов'язані, на наш погляд, з тим, що батьки усвідомили необхідність дати дитині можливість діяти самостійно, при цьому виявляючи певну творчість по відношенню до того завдання, яке необхідно було обов'язково виконати. Батьки не встановлюють відносини залежності і не виявляють зайву турботу стосовно виконання

дітьми трудових завдань, даючи можливість дитині починати з того, що вона вважає за потрібне і поступово доводячи справу до кінця. При виконанні дитиною завдань вона самостійно і спокійно регулює свою діяльність, виявляючи свою активність, залежно від стомлюваності. Батьки надають можливість дитині вільно виявляти свої емоції відносно того, що саме в даний момент часу її турбує. Це можуть бути як емоції негативні, так і позитивні. Головне те, що батьки почали якомога краще розуміти свою дитину, бачити в ній не лише своє продовження, але й партнера по життю. Організуючи спільну діяльність з дітьми, виконуючи чи ігрові, чи трудові завдання, батьки дають можливість дитині почувати себе спокійно, впевнено, не нав'язують їй свої вимоги та бажання. Наприклад, висловлювання : «Господи, скоріше б ти вже виросла!», на даному етапі життя не мають місця у стосунках батьків з дітьми. Батьки не намагаються прискорити розвиток та фізичне зростання дитини, а намагаються створити умови для гармонійного розвитку дитини. Ті завдання, які розвивають дитину, дають можливість їй відчувати любов батьків, їх повагу, спонукають дитину до більшої гармонійності і бажання якомога ближчою бути до мами та тата, оскільки у дитини вже формується відчуття того, що її, нарешті, розуміють і ставляться до неї з повагою.

Наступним кроком перевірки впливу результатів корекційної роботи при вивченні стилів виховання в сім'ї стало вивчення показників сімейних взаємин. Результати обстеження дітей представлено на рис. 2.7.

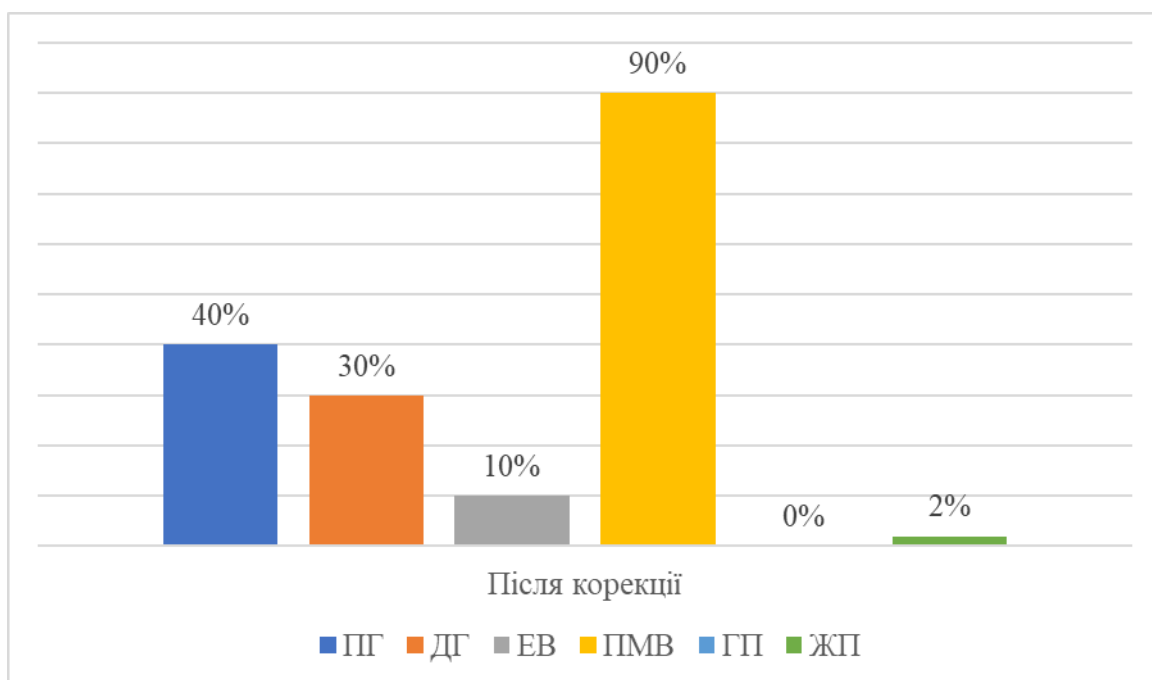


Рис. 2.7. Показники сімейних взаємин за методикою «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) Ейдемільера Е.Г. та Юстіцкіса В.В

Примітки. ПГ – Потураюча гіперпротекція; ДГ – Домінуюча гіперпротекція; ЕВ – Емоційне відкидання; ПМВ – Підвищена моральна відповідальність; ГП – Гіпопротекція; ЖП – Жорстоке поводження батьків з дітьми.

Отже, діагностика типів виховання після проходження батьками тренінгу з корегування взаємодії з дитиною в умовах сім'ї, дозволила визначити результати, які є найбільш показовими у вивченні розбіжностей між значеннями показників, отриманих на початку проведення дослідження і після участі батьків у тренінговій програмі. Послідовно розглядаючи за допомогою візуалізації значень показників на діаграмі, можемо бачити зміни, які є дуже суттєвими порівняно з попередніми даними. Так, показник ПГ (потураюча гіпопротекція) продемонстрував позитивні зміни у отриманих значеннях, які змінилися з 100% до 40%. Такі зміни свідчать про те, що батьки стали більш реально ставитися до бажань дитини, задовольняючи її бажання при об'єктивному розумінні потреби. Звичайно, батьки не відмовляють дитині. Але намагаються пояснити про реальний стан матеріальної сфери, який має в даний момент сім'я. І роблять це досить терпляче, пояснюючи так, щоб дитина

могла зрозуміти те, що їй кажуть. Звичайно, діти не всі відразу розуміють те, що намагаються пояснити батьки. Та й батькам буває складно підібрати слова для більш чіткого пояснення, але все ж-таки, певне розуміння має місце. І тому результати діагностики показали такі результати.

Показник ДГ (домінуюча гіперпротекція) теж визначив покращеними значеннями своє розташування (зміни з 50% до 30%). Порівняно з деякими іншими показниками значення не дуже яскраво змінилися. Але ці зміни свідчать про реальність речей, яка відбулася з даним показником. Дитина постійно знаходиться в центрі уваги батьків, та вони надають їй вже більше самостійності, намагаючись прибрати ті обмеження і заборони, які були властивими на попередньому, констатувальному, етапі дослідження.

Стосовно показника ЕВ (емоційне відкидання) зміни теж візуалізовані з 80% до 10%. Дійсно, батькам довелося досить серйозно попрацювати над собою, своїм ставленням до дитини, щоб змінити своє розуміння необхідності обов'язкової взаємодії з дитиною саме в домашніх умовах. Батьки більш уважніше почали ставитися до дитини, до її потреб. Якщо раніше батьки ігнорували найнеобхідніші потреби дитини і іноді доволі серйозно поводитися з нею, то зараз ситуація дуже змінилася і батьки враховують те, що дитина у задоволенні свої життєвих потреб повністю залежна від батьків і без них їй важко щось вирішити. Тому це розуміння призвело до того, що у дітей почала формуватися впевненість у собі і вони більш спокійно розмовляють з батьками про необхідність вирішення питань стосовно своїх базових потреб.

Дуже цікавим виявилось те, що за результатами розуміння того, як потрібно спілкуватися з дитиною - дошкільником, скільки уваги потрібно їй приділяти, на що, в першу чергу, потрібно звертати увагу у процесі її виховання, зросли значення показника ПМВ (підвищена моральна відповідальність) (з 50% до 90%). Батьки з авторитарним стилем виховання, нарешті. зрозуміли, скільки уваги потрібно приділяти дитині у процесі її виховання, як представника соціуму. Батьки почали більше турбуватися про дитину, створюють їй умови для гармонійного розвитку, намагаються не

нав'язувати їй свою думку, а розвивають дитину відповідно до її вікового та фізичного розвитку.

Цікавим також виявилися отримані значення показника ГП (гіпопротекція). На етапі констатації ці значення дорівнювали 30%, а на етапі після формувального етапу експерименту знизилися до 0%. Батьки, які застосовували ліберальний стиль виховання, нарешті зрозуміли, що дитина не може зростати сама по собі, їй обов'язково потрібно приділяти увагу. Завдяки виконанню вправ під час тренінгу батьки усвідомили, що дитиною потрібно цікавитися, допомагати їй у її розвитку, спонукати до подальшого розвитку, створюючи їй умови для зони актуального у даний час її розвитку. Певна невдоволеність батьків собою як вихователів при спостереженні за іншими дітьми групи призвела до більш уважного поводження зі своєю дитиною і намагань створити умови для її активного становлення як особистості.

Та навіть при зниженні значень попереднього показника, все ж значення показника ЖП (жорстоке поводження батьків із дітьми) все ж не зовсім зникли, хоча дуже суттєво знизилися. Так, зазначений показник знизив свої значення від 25% до 2%, а це є дуже суттєвим у визначенні того, що батьки все ж стараються корегувати свою поведінку і своє ставлення до дитини, проявляючи свої емоції на більш позитивному рівні і не позбавляючи дитину у задоволенні її потреб.

Наступний крок нашого дослідження дозволив вивчити ті характеристики, які пояснюють взаємодію батьків з дітьми-дошкільниками в умовах сім'ї при організації спільної діяльності. Візуальне вивчення показників сімейних комунікацій дає можливість побачити ті зміни, які відбулися у поведінці батьків після проходження тренінгу з корекції стилів виховання. Результати, які отримані після формуючого етапу експерименту з вивчення показників сімейних комунікацій, представлені на рис. 2.8.

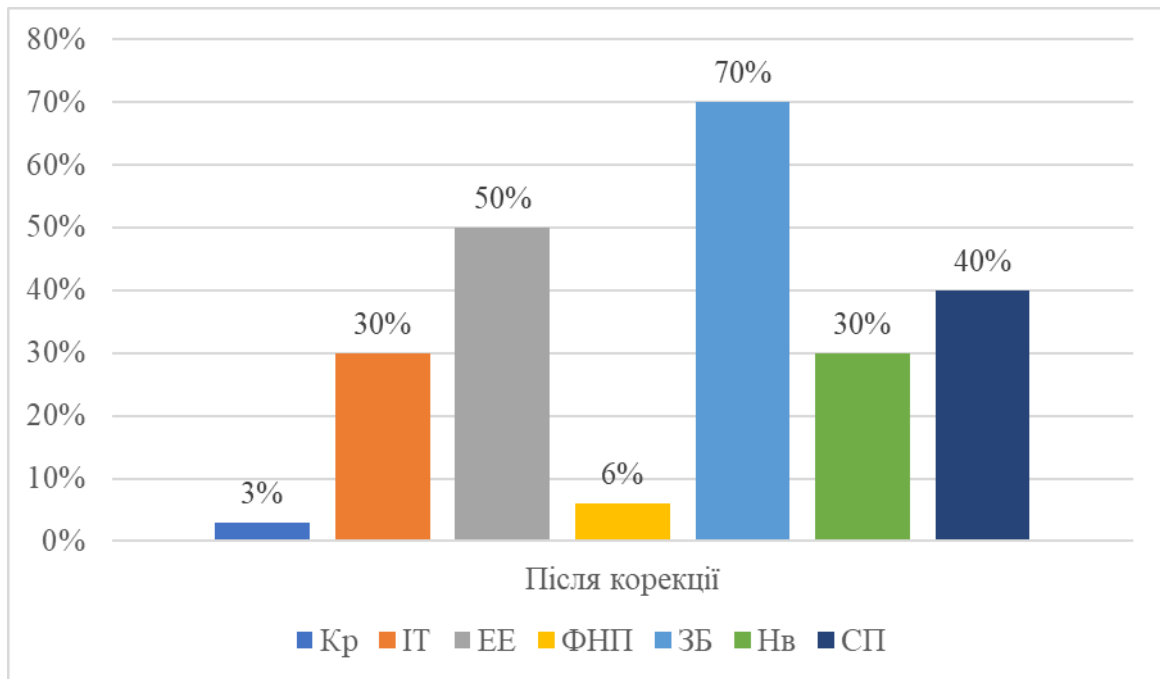


Рис.2.8. Показники сімейних комунікацій за методикою «Сімейні емоційні комунікації» (А.Б.Холмогорова, С.В.Волікова)

Примітки. Кр – Критика; ІТ – Індукування тривоги; ЕЕ – Елімінування емоцій; ФНП – Фіксація на негативні переживання; ЗБ – Зовнішнє благополуччя; Нв – Надвключеність; СП – Сімейний перфекціонізм.

Отже, діаграма, яку ми бачимо на рис. 2.8, візуалізує певні зміни, які відбулися у комунікуванні членів сімей, де виховуються діти -дошкільнята. Так, ми можемо бачити зміни у значеннях показника Кр (критика), які знизилися з 25% до 3%. Ці зміни свідчать про те, що у свідомості батьків відбулися доволі серйозні зміни стосовно розуміння особистісного розвитку своєї дитини. Скоріше за все, батьки, нарешті, зрозуміли, що порівнювати свою маленьку дитину з іншими дітьми, критично ставитись до того, якою вона є і яким чином розвивається відповідно до вимог батьків і соціального оточення, не можна. У своєму психофізичному розвитку дитина заслуговує підтримки і поваги, а не критики, тому її потрібно розвивати, підтримуючи постійно у різних діях і поведінкових проявах, а не говорити їй про те, яка вона невміла і незграбна. Завдяки більш уважному ставленні батьків, включенні дитини до спільної діяльності, вона формується активною і вмілою, впевненою у своїх силах, що визначає її гармонійний розвиток. Результати значення

показника К (критичність), отриманого після запровадження тренінгової програми, свідчать про значущість проведеної індивідуальної роботи з батьками з приводу вивчення стильових характеристик сімейних комунікацій.

Значення показника ІТ (індукування тривоги) залишилися без змін, що свідчить про належність тривожних станів у батьків дітей, які підрастають. Звичайно, це пояснюється тими умовами, в яких живе зараз український народ. І постійні повітряні тривоги, прильоти ракет і шахедів, вибухи, пожежі лякають людей, викликаючи постійну напруженість, переживання і тривожність, яка майже ніколи не залишає тих, хто живе на Україні, а особливо батьків, які виховують дітей.

Стосовно значень показника ЕЕ (елімінування емоцій), то можемо говорити про зростання даного показника з 30% до 50%, що говорить про більш яскравий прояв емоцій. Можливо, це пов'язано з тим, що батьки втомилися від постійної депресії і намагаються виявляти позитивні емоції стосовно своїх дітей. Звичайно, багато хто з батьків хочуть бачити своїх дітей здоровими і щасливими і тому покращують свої дорослі уміння справлятися зі складними життєвими ситуаціями.

Показник ФНП (фіксація на негативні переживання) зменшив свої значення після участі батьків у корекційній тренінговій програмі з 10% до 6%. Зрозуміло, що повністю прибрати із своєї свідомості ці переживання неможливо, оскільки це пов'язано із тим, в яких умовах живуть батьки та їх діти. Але батьки намагаються урізноманітнити життя своїх дітей, зробити його якомога кращим і все роблять для того, щоб якомога більше бути поруч зі своєю дитиною, разом із нею виконувати різні завдання і насичувати процес взаємодії позитивними емоціями. Саме це і призвело до зниження значень даного показника.

У показника ЗБ (зовнішнє благополуччя) теж відбулися зміни у бік зростання (з 50% до 70%). Це свідчить про те, що батьки дітей-дошкільнят – молоді люди, які бажають отримати від життя певні задоволення, і їм, звичайно, хочеться, щоб усе навкруги було благополучним, щоб їх життя було

гарним і спокійним. Тому завдяки своїм зусиллям вони намагаються зробити все для того, щоб усі члени сім'ї, і в першу чергу маленька дитина, отримали від життя задоволення. Завдяки тому, як батьки організовують життя своєї сім'ї, життя своїх дітей, залежать і мотиви, що пов'язані з інтересом дітей до світу дорослих, з прагненням буди подібними до них. Розуміючи це, батьки намагаються створити умови для життєвої активності дітей, розуміючи, що таким чином формують дитяче самоствердження.

Показник Нв (надвключеність) також продемонстрував певні зміни (з 70% до 30%). Ці зміни, на наш погляд, можуть свідчити про бажання батьків допомагати дитині, знаходячись поруч з нею під час виконання різних спільних дій, а не виконувати ці дії за них, як вони про це думали раніше.

У показника СП (сімейний перфекціонізм) також відбулися зміни (з 70% до 40%). Звичайно, виховуючи свою дитину, багато хто з батьків прагне до ідеалу, ставить високі вимоги до себе, до інших членів сім'ї, та й до дітей, критикуючи інших людей. За результатами дослідження на етапі констатації ми відзначали високі показники прояву перфекціонізму у батьків, але з часом, та після проходження корекційної тренінгової програми, вони дещо змінилися. Звісно, батьки намагаються якомога краще підготувати своїх дітей до майбутнього самостійного життя, зробити їх упевненими і конкурентоспроможними членами суспільства, що зумовлено почуттям батьківської відповідальності перед дітьми, усвідомленням того, наскільки складним і мінливим є сучасний світ. Та, можливо, після проходження тренінгу, спілкування з іншими батьками у декого, хто мав високий рівень зазначеного показника, виникло усвідомлення того, що не можна ставити перед дитиною дошкільного віку найвищі цілі і жорстокі вимоги стосовно майбутніх досягнень. А це спонукало батьків дітей-дошкільників до встановлення менш високих стандартів життя і діяльності, що дозволило визначити реальні можливості розвитку дитини як особистості і об'єктивні закономірності її подальшого функціонування.

Також важливим показником є і зміни у виборі стилю виховання в сім'ях дітей, батьки яких приймали участь у тренінговій роботі. Результати змін подано у табл.2.4.

Табл.2.4

Результати домінуючого стилю виховання у сім'ях осіб, які приймали участь у тренінговій роботі (ЕГ) N= 9

№п/п	Стиль виховання в сім'ях дошкільнят (після тренінгу)	Кількість сімей (числове значення)	Кількість сімей (відсоткове значення) (в%)
1.	Демократичний	6	66,7%
2.	Ліберальний	2	22,2%
3.	Нестійкий	0	0
4.	Авторитарний	1	11,1

Таким чином ми бачимо зміни, які відбулися у визначенні стильових характеристик виховання. З таблиці ми бачимо зміни у числовій і відсотковій кількості означених стилів: демократичний стиль збільшився 22,2% до 66,7%, ліберальний стиль знизив свою кількість з 34% до 22%; нестійкий отримав 0%, а авторитарний зменшився з 22% до 11,1%. Тобто, вправи, які були виконані учасниками, виявилися досить ефективними, що продемонструвало значне збільшення кількості людей з демократичним стилем виховання.

Висновки до другого розділу

У дослідженні, яке спрямоване на вивчення спільної діяльності батьків і дітей як чинника позитивних взаємовідносин у сім'ї приймали участь 24 дитини старшого дошкільного віку Одеського закладу дошкільної освіти «ЯСЛА-САДОК» №310 КОМБІНОВАНОГО ТИПУ ОДЕСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ. Діти, які склали вибірку, були розділені на дві групи. Експериментальну групу склали діти у кількості 13 осіб, віком 5-6 років. Контрольну групу склали діти 11 осіб, віком 5-6 років.

Для дослідження позитивних взаємовідносин батьків і дітей дошкільного віку та спільної їх діяльності, з метою порівняння результатів

експериментальної і контрольної груп нами були застосовані наступні методи:

1. Спостереження.

2. Бесіда.

3. Психодіагностичні методики:

- методика «Діагностика батьківського ставлення» А.Варги та В.Століна;
- тест PARI - «Батьківсько-дитячі відносини» (Е.Шефер, Р.Белл, адапт. Т.Нещерет);
- методика «Аналіз сімейних взаємин (АСВ)» (Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс);
- методика «Сімейні емоційні комунікації» (А.Холмогорова, С.Волікова).

Для вивчення позитивних взаємовідносин батьків і дітей в сім'ях, де виховуються діти дошкільного віку нами були застосовані традиційні стилі виховання:

Демократичний. В основу цього стилю покладено такі характеристики як співпраця, демократія, любов і прийняття. При використанні даного стилю батьки будуть застосовувати помірний контроль, який поєднується з турботою і теплотою. Правила і заборони є, але їх завжди можна обговорити, якщо комусь із членів сім'ї (як дорослим, так і дітям) вони здаються несправедливими і необґрунтованими. Атмосфера довіри призводить до того, що дитина намагається виконувати те, що обіцяла, покарання в сім'ї з таким стилем практично відсутнє, оскільки всі роблять так, як вирішують гуртом.

Авторитарний. За основу існування даного стилю взяті такі характеристики, як диктат, домінування, зайва вимогливість. Контроль при застосуванні даного стилю є дуже посилений, батькам не вистачає теплоти для спілкування з дітьми. Діти почувають себе незахищеними, постійно відчують почуття провини, оскільки будь-яка неправильна, з точки зору батьків, дія призводить до покарання. Особисті думки дитини, їх точка зору не враховуються. Батьки вирішують все самі: і за себе, і за дитини, оскільки вважають це найправильнішим.

Ліберальний. Даний стиль виховання передбачає гіперопіку, прояв концентрації на дитині, потурання. Батьки виявляють по відношенню до

дитини багато любові та турботи, але у їх ставленні відсутній контроль. Дорослі члени сім'ї не допомагають дитині у визначенні її спрямованості. Дитина самостійно обирає шлях своїх дій, вчинків та поведінки. Правила при цьому відсутня, у сім'ї панує вседозволеність і навіть анархія. Така поведінка з самого раннього віку не спонукає дитину до особистісної організованості, регуляції. Дитина виростає імпульсивною, схильною до потурання своїх бажань, слабкостей, хаотичних дій. Така організація життєдіяльності дитини призводить до неможливості адаптації до зовнішнього середовища. У багатьох випадках це викликає тривожність або агресивність, злість, гнівливість по відношенню до оточуючих людей.

Нестійкий. Цей стиль виховання дітей спотворений такими рисами, як байдужість, неприйняття, відкидання. У сім'ях, де застосовано даний стиль, відсутнє тепло у стосунках. Батьки мало спілкуються з дітьми, їх поведінка зумовлена холодністю та дистанцією стосовно дітей. Тому діти поводять себе так, як їм хочеться. Вони виростають у повній безконтрольності, не вміють регулювати свою поведінку, не дотримуються будь-яких правил. У взаємодії з оточуючими людьми вони постійно допускають помилки, але їх ніхто не виправляє, оскільки батьки просто не звертають на них увагу.

Розроблено тренінгову програму стильових особливостей виховання, яка є стрижневою характеристикою формування позитивних стосунків між батьками і дітьми пр організації їх спільної діяльності. Зазначена програма може бути одним із методів корекції стилю виховання не лише дітей дошкільного віку, але й дітей інших вікових категорій при її використанні педагогами чи практичними психологами.

Дослідження показало, що у батьків дітей, що виховувались у сім'ях, де застосовувались авторитарний та ліберальний стиль виховання відбулися значні зміни, що продемонстрували значні зміни у показниках, які є складовими сімейних емоційних комунікацій, батьківського ставлення до дітей, стилів сімейних відносин. Виявлено, що корегування стилю сімейних стосунків сприяє усвідомленню необхідності надання дитині можливості діяти

більш самостійно, що активізує бажання діяти разом відносно діяльності, яку дитина виконує спільно з дорослим. Саме це і визначає спільну діяльність дорослих з дітьми як чинник формування позитивних взаємин у сімейних стосунках.

Отже, результати проведеного дослідження підкреслюють важливість застосування корекційно-тренінгової програми стильових характеристик виховання, що є важливим для єдності вимог усіх членів сім'ї у вихованні гармонійно розвиненої особистості.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна магістерська робота присвячена вивченню спільної діяльності дорослих і дітей як чинника формування позитивних взаємин у сім'ї. Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення поставленої мети, успішне вирішення завдань і стали підставою для формулювання наступних висновків.

1. Аналіз наукових теоретичних джерел дозволив детально охарактеризувати особливості батьківсько -дитячих стосунків у сім'ях, де виховуються діти дошкільного віку, а також визначити специфіку стилів сімейного виховання. Саме батьківсько-дитячі стосунки є найважливішою детермінантою психічного розвитку та процесу соціалізації дитини, що сприяє засвоєнню дошкільником певної системи цінностей, норм національної та загальнолюдської культури. Виникнення науково-дослідницького інтересу до вивчення позиції дитини в системі батьківсько-дитячих відносин обумовлено тим, що дитина, як і її батьки, є активним учасником таких відносин. Сімейне виховання, передусім, тип батьківсько-дитячих взаємовідносин вважається, на думку більшості дослідників, одним із провідних факторів розвитку якостей особистості (Л. Виготський, О.Леонтьєв, Л.Божович та ін.). За думкою дослідників, весь процес виховання та взаємодії дорослих з дітьми зумовлений стилями виховання, які з позиції батьків є найбільш оптимальними для умов даної конкретної сім'ї. У своєму дослідженні ми дотримуємось вибору стилів сімейних стосунків, які означені дослідницею Д.Боумрід, як: демократичний, ліберальний, нестійкий, авторитарний. Завдяки вивченню теоретичних досліджень визначено, що спільна діяльність з батьками стає для дитини дошкільного віку системоутворюючим фактором, проходячи ряд певних ускладнень і змін і сприяючи самозмінюванню, саморозвитку і саморегуляції. Орієнтовна роль дорослого у процесі співробітництва дітей та батьків реалізується та приймається дошкільником, якщо побудовано позитивний довірчий емоційний зв'язок та безумовне прийняття у відносинах «батьки-дитина».

2. На констатувальному етапі дослідження визначено основні стилі сімейного виховання в сім'ях, де зростають діти старшого дошкільного віку (демократичний, авторитарний, ліберальний, нестійкий), вивчено та надано їх характеристики. Вивчено та охарактеризовано специфіку спільної діяльності батьків та дітей-дошкільнят. За результатами спостережень та бесід з дітьми констатовано, що найважливішим для формування дитячої психіки є встановлення довірливих стосунків між батьками і дітьми, об'єднання їх до однієї команди, виховання бажання ділитися один з одним своїми потребами і спільно їх вирішувати. Завдяки тому, що дорослі постійно поруч і з розумінням ставляться до неї, дитина відчуває себе в безпеці, вона задоволена собою. Вона навчається поважати інших людей, як дітей, так і дорослих, вчиться формувати гармонійні стосунки з рідними.

3. Застосування спостережень, бесід та діагностичного інструментарію дозволили вивчити на констатувальному етапі особливості сімейних комунікацій, специфіку батьківсько-дитячих стосунків та стилі сімейного виховання і виокремити психологічні проблеми, які є найбільш актуальними для дітей-дошкільників, що склали нашу вибірку, увійшовши до контрольної та експериментальної груп нашої вибірки. Так, вивчення значень показників, які є складовими застосованих нами методик, показали домінування таких показників, як «Прийняття-відштовхування»; «Авторитарна гіперсоціалізація»; «Зайва емоційна дистанція з дитиною»; «Надмірна концентрація на дитині»; «Потураюча гіперпротекція»; «Емоційне відкидання» тощо. Ці показники виявилися найбільш домінуючими серед усіх інших при вивченні батьківсько-дитячих стосунків. Виявлено було і факт належності авторитарного, ліберального і нестійкого стилів виховання. Демократичний стиль виховання також було виявлено у 6 сім'ях тих дітей, які увійшли у експериментальну групу. Домінування показників, які висвітлювали авторитарність, лібералізм та нестійкість у спілкуванні з дітьми, свідчить на наш погляд, про те, що батьки більшу частину свого життя присвячують не спілкуванню з дітьми, а пошуку роботи й виконання трудових обов'язків, заробляючи гроші. Діти –

дошкільнята більшу частину свого знаходження вдома самотійно відшукують собі заняття. Зокрема, це мультфільми та ігри в телефоні. Також за допомогою бесіди з батьками ми дізналися, що при спробі організовувати спільну діяльність, діти відмовлялися. У нас склалося враження, що діти навмисне відмовлялися від спільної діяльності, щоб потім не чути від батьків невдоволених зітхань, що «Замість того, щоб відпочивати, я вимушений (-а) придумувати щось для того, щоб тебе розважати! А ти що, сам (-а) не можеш?»

3. Формувальний етап нашого експериментального дослідження передбачав проведення корекційно-тренінгової роботи з батьками, сім'ях яких властивий авторитарний, ліберальний чи нестійкий стиль виховання. Мета роботи полягала у проведенні експрес-діагностики батьківських установок; наданні батькам розуміння зв'язку між стилем виховання у сім'ї та особливостями поведінки дітей в соціумі; створенні оптимальних умов для усвідомлення батьками особливостей їх взаємостосунків з дітьми, формування мотивації до їх зміни, пошук і апробування нових засобів поведінки; у формуванні і розвитку навичок рефлексії взаємостосунків з дитиною; у отриманні батьками нового чуттєвого досвіду при взаємодії з дітьми. Тренінгова робота відбувалась на протязі трьох тижнів, оскільки вона передбачала 6 занять, які проводилися 2 рази на тиждень у вечірній час.

4. Запроваджена у роботу з батьками корегувально-тренінгова програма продемонструвала свою ефективність. За результатом проведеної діагностики з упевненістю можна говорити про те, що після участі батьків у тренінгу та активній їх роботі при виконанні вправ результати стосовно стильових характеристик виховання у сім'ях змінилися. Кількість сімей з демократичним стилем виховання збільшилася до 6-ти ($N=9$), з ліберальним стилем виховання залишилося 2 сім'ї ($N=9$), з нестійким -0 ($N=9$), з авторитарним- 1 ($N=9$). Збільшення кількості сімей з демократичним стилем виховання свідчить про те, що завдяки взаєморозумінню дорослих і дітей збільшуються шанси для організації спільної діяльності дітей і батьків.

5. Дослідження контрольного етапу експерименту засвідчило позитивну динаміку в експериментальній групі (ЕГ) щодо батьківського ставлення до дітей, батьківсько - дитячих відносин, сімейних емоційних комунікацій та організації спільної діяльності дітей і батьків в умовах сім'ї. Програма, яка включала корекційні вправи, сприяла не лише формуванню теоретичних знань про стилі виховання, що є основою подальшої спільної діяльності батьків і дітей, але й отримання батьками практичних навичок, що є необхідними для організації взаємодії. Ці результати підтверджують, що систематичне використання такого програмного забезпечення у роботі з дітьми старшого дошкільного віку може суттєво вплинути на розуміння батьків і дітей один одного, що у свою чергу, буде сприяти встановленню більш близьких, розуміючих стосунків дорослих і дітей.

Таким чином, впровадження корекційної програми в роботу з батьками дітей дошкільного віку безпосередньо на території дошкільного закладу є важливим кроком на шляху до встановлення взаєморозуміння дорослих і дітей при виконанні завдань спільної діяльності, підтримки один одного та подальшого особистісного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс] : дод. наказу М-ва освіти і науки, молоді та спорту України від 22 трав. 2012 р. № 615 // Законодавство України / Верхов. Рада України. Київ, 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615736-12>
2. Батьківство без стресу: посібник для спеціалістів / Т. Журавель Л. Мельник, Г. Романюк та ін. Київ, 2022. 176 с.
3. Баумрінд Д. Стилi виховання та розвиток підлітків. Енциклопедія про підлітковий вік. За ред. Дж. Брукс-Ганн, Р.М. Лернер, і А.К. Петерсен. Нью-Йорк : Видавництво «Гарленд», 1991. 758 с.
4. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Вип.6.С.10-15
5. Булгакова О.Ю., Азаркіна О.В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. / *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Психологія*. Том 31 (70) №3. 2020. С. 100-104.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
8. Взаємодія ДНЗ та сім'ї / уклад.: О. А. Рудік, І. В. Молодушкіна. Харків : Основа, 2013. 222, [2] с. (Серія «Дошкільний навчальний заклад. Вихователю»).
9. Вовчик-Блакитна О.О. Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 1–3.
10. Гавриш Н. Новий закон України «Про освіту» : які зміни очікують наше дошкільля? / *Дошк. виховання*. 2017. № 11. С. 2–6.
11. Галицька Т. В. Взаємодія закладу дошкільної освіти з родиною : сучас. підходи // *Дошк. навч. закл.* 2018. № 11. С. 11– 13.

12. Головка М. Б. Виховання педагогічної культури батьків як провідний напрям взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї // *Наук. збірник освіти Донецчини*. 2017. № 1. С. 62–65.
13. Григор'єва Т. Я. Сім'я і її вплив на формування особистості дитини/ URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp181/44Grigoreva.pdf
14. Гузь В., Жейнова С., Таган Л. Організаційно-педагогічні умови ефективної взаємодії дошкільного закладу з сім'єю. // *Молодь і ринок*. 2018. № 3. С. 27–30.
15. Гопкало Ю.П. Взаємодія дошкільного закладу і сім'ї як невід'ємна складова забезпечення психологічної безпеки дитини. 2023. С. 222-223 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738722/1/%D0%AE.%20%D0%93%D0%BE%.pdf>
16. Діалоги про виховання: книга для батьків / укл. О.Г.Свердлова. Київ: Рад.шк.,1986. 304 с.
17. Дитина : освіт. програма для дітей від 2 до 7 р. / М-во освіти і науки України, Київ ун-т ім. Б. Грінченка ; наук. керівник проекту В. О. Огнев'юк ; авт. кол.: Г. В. Беленька [та ін.]. –Київ : [б. в.], 2016. 303 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/osvitnyaprograma-ditina-nmc.pdf>
18. Дитина в дошкільні роки : комплекс. освіт. програма / [авт. кол.: Богуш А. М. та ін. ; наук. керівник К. Л. Крутій] ; Ін-т педагогіки і психології Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Запоріжжя : ЛПІС, 2016. 159 с. URL: <https://lib.pedpresa.ua/10791-dytyna-v-doshkilniroky-kompleksna-osvitnya-programa-nauk-kerivnyk-krutij-k-l.html> (дата звернення: 08.02.2019).
19. Домальчук О. В., Загурська І. С. Теоретичний аналіз проблеми дитячо-батьківських стосунків. Актуальні проблеми особистісного зростання. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2021. С. 15-17.
20. Ельконін Д.Б. Дитяча психологія: Розвиток дітей дошкільного віку. Київ: Академія.2025.476с.
21. Етика та психологія сімейного життя: навчально-методичний посібник / укладач О. Л. Пінська. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. 200 с.

22. Іванов Д.І. Символічні форми репрезентацій дитячо-батьківських стосунків: глибинно-психологічні аспекти. *Наука і освіта*. 2001. № 4. С. 24–28.
23. Карагозлю Ф. Педагогічні умови взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Карагозлю Фатма ; М-во освіти і науки України, Держ. закл. «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. 20 с.
24. Кириченко О. В. Батьківство як соціально-психологічний феномен. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. №23. С. 58–62.
25. Кравченко К.В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» : зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Н.Є. Завацької, 23–24 січн. 2015 р. Сєверодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2015. С. 88–90.
26. Ковалевська Н. Впровадження у роботу дошкільного навчального закладу нової форми співпраці – батьківський клуб.// *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 23, ч. 2. С. 179–184.
27. Кримова Н. О. Вплив кількості дітей у родині на дитячо-батьківські відносини та обумовлення особистісних особливостей. *Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти: теорія та практика*. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 178-183.
28. Крупник Г. А. Порівняння особливостей взаємин дітей з батьками у підгрупах за порядком народження у сімейній ієрархії. Інсай: психологічні виміри суспільства. 2020. № 3. С. 97–108.
29. Крутій К. Взаємодія з батьками та взаємовідносини з дітьми // 1111 запитань до професора/ Запоріжжя, 2012. С. 224–275.

30. Куш С. В. Психологічні аспекти дитячо-батьківських відносин. «*Scientific trends in the development of science and education*», November 04-06, 2024, Thessaloniki, Greece. P. 221-223.
31. Малятко [Електронний ресурс] : програма виховання дітей дошк. віку : затв. листом М-ва освіти і науки України від 22.08.2001 р. № 1/11-3580 / М-во освіти і науки України, Голов. упр. змісту освіти, Акад. пед. наук України ; [наук. керівник авт. кол. Зоя Павлівна Плохій]. [Б. м. : б. в.], 2001.286 с.
32. Методичні рекомендації щодо організації взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками вихованців [Електронний ресурс]: лист М-ва освіти і науки України від 11 жовт. 2017 р. № 1/9-546. URL: <https://drive.google.com/file/d/0Bxpu4GDp7YWVvcWUtVWJpdEk/view>.
33. Нікітіна А. А. Характеристика дитячо-батьківських стосунків у системі психолого-педагогічних категорій. *Наука та освіта в умовах воєнного часу*. Research Europe, 2024. С. 161-164.
34. Ночвінова О. Workshop у дитячому садку, або Творимо дива разом. // *Вихователь-методист дошк. закл.* 2019.№2. С.38–40.
35. Потапенко К., Гужанова Т., Проектна діяльність у формуванні комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку. *Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти: збірник наукових праць* / укладачі: Мисик О.С. , Миськова Н.М., Онофрійчук А.О., Пісоцька А.С., Розгон В.В.; За заг. Ред, проф. Зданевич А.В. Хмельницький: ХГПА, 2024. 778 с. С. 530-535.
36. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
37. Про освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII : [редакція від 19.01.2019] // Законодавство України / Верхов. Рада України. Київ, 2019.URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

38. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» : (нова редакція) : у 2 ч. Ч. 2. Від трьох до шести (семи) років : навч. програма / [авт. кол.: О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін. ; наук. керівник О. Л. Кононко]. Київ : МЦФЕР-Україна, 2014. 452 с. URL: <https://lib.pedpresa.ua/10873-ya-u-sviti-programa-rozvytku-dytynydoskilynogo-viku-chastyna-2-nauk-kerivnyk-kononko-o-l.html>
39. Програми розвитку дітей [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. Київ, [б. р.] URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvytku-ditej>
40. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі: навчально-навчальний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 266 с.
41. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
42. Світ дитинства : комплекс. освіт. програма для дошк. навч. закл. / наук. керівник А. М. Богущ ; [упоряд.: О. М. Байєр, Л. В. Балтіна, А. М. Богущ та ін. ; за заг. ред. Л. В. Балтіної]. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 197 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/7svit-ditinstvabogush.pdf>
43. Сема О. Проблеми співпраці вихователя та батьків/ Психолого-педагогічний пошук : зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. Глухів, 2016. Вип. 3. С. 239–243.
44. Семенова Н. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні особистості дитини дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема // *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 2. С. 19–29.
45. Сербіна Н. Дитячий садок, батьки та школа: форми ефективної взаємодії // *Вихователь-методист дошк. закл.* 2019. № 1. С. 43–47.

46. Сотник Ю. А. Сталий розвиток дошкільнят засобами екологічного виховання // *Нива знань*. 2018. № 3. С. 29– 30.
47. Сидорчук Н. Організація педагогічної просвіти батьків дітей з особливими освітніми потребами в закладах середньої освіти. // *Теоретичні та методичні аспекти соціальної діяльності*: монографія / відп. ред. Л. О. Данильчук, Л. І. Романовська. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2020. Т. 4. - 326 с. С.241-281.
48. Таран В. Робота з батьками в напрямі виховання дошкільників в моральному кліматі пам'яті. // *Психолого-педагогічний пошук* : зб. наук. пр. за матеріалами II Всеукр. студент. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми дошкільної освіти: перспективи, інновації, розвиток» (21–22 квітня) / М-во освіти і науки України, Глухів. нац. пед. ун-т ім. О. Довженка, Ф-т дошк. освіти. Глухів, 2016. Вип. 3. С. 261–265.
49. Тарасюк Л.М. Стилi батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці / *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія і педагогіка». Вип.26. 2014.С.125-127
- 50.Томашевська С. О. Стилi сімейного виховання. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Pedagogica/3_133061.doc.htm
51. Хоментausкас Г. Сім'я очима дитини. 2010. URL: https://royallib.com/book/homentauskas_g/semya_glazami_rebenka.html
52. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007.640 с.
- 53.Штифурак В.С. Психологічна допомога: види, підходи та напрями. Навчальний посібник. Вінниця, 2019.338 с.
54. Щербакова І. М. Духовний потенціал сімейного виховання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. №9, 2015. С. 451-457.
55. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України. Том IX. №9, 2016. С. 589-598.

56. Adler A. Social Interest: A Challenge to Mankind/ Neu York by Capricorn Books, 1964. p.178
57. Binswanger L. Heidegger's Analytic Existence and Its Meaning for Psychiatry // Being — in World: Selected Papers of Ludwig Binswanger. N. Y., 1963. P. 216.
58. Gross J. J. Emotion regulation: Conceptual and empirical foundations. Handbook of emotion regulation. 2nd ed. 2014. P. 3–20.
59. Kobasa S .Stressful life events, personality and health. Journal of Personality and Social Psychology. 1979. № 37, 1979. C. 1–11.
60. Khoshaba D., & Maddi, S. Early Antecedents of Hardiness. Consulting Psychology Journal, Spring 1999. Vol. 51, (n2); 106-117.
61. Maddi S. R. Hardiness: An operationalization of existential courage. Journal of Humanistic Psychology. 2004. T. 44, № 3. C. 279–298.
<https://doi.org/10.1177/0022167804266101>
62. Maddi S.R. .The searsh for meaning // The Nebraska symposium on motivation / W.J. Arnold, M.H.Page (Eds.). Linkoln: University of Nebraska press.1971. P. 137-186.
63. Masten, A. S.Ordinary magic: Resilience in development. New York: The Guilford Press. 2014.
64. Na K.S. Temperament and character of young male conscripts with adjustment disorder: a case-control study // K.S. Na, S.J. Oh, H.Y. Jung // J. Nerv. Ment. Dis. – 2012. Vol. 200, N 11. P. 973-977
65. Toderici O. F. Importance of Family for Building and Developing The Teenager's Personality. Alina COSTIN. 2021. 151